

CIVILIA

Odborná revue pro didaktiku
společenských věd

Populismus v politické komunikaci populistických
a nepopulistických aktérů: případová studie
českých sněmovních voleb 2021
Jan KŘOVÁK, Jakub CHARVÁT

Assessing self-awareness in career choice
decisions among prospective Engineering students
Zita MANGNÉ KARDOS, Éva KOVÁCS

Realistický efekt Oty Pavla. Reprezentace
a konstrukce reality v literární reportáži
Vratislav MAŇÁK

Postup posuzování kvality dějepisných učebnic
prostřednictvím recenzního dotazníku MŠMT
používaného pro udělování schvalovacích doložek
Monika SUKOVÁ

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2022

Ročník 13 | Číslo 1

Mezinárodní redakční rada:

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova v Praze),
prof. Dr. Bertina Degner (Pedagogice Hochschule Heidelberg)
doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
prof. PhDr. František Mezihořák, CSc., Dr.h.c. (emeritní profesor Univerzita
Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Karel Konečný, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě),
doc. PhDr. et PaedDr. Marcel Lyncényi, Ph.D. (Trenčianska univerzita Alexan-
dra Dubčeka v Trenčíně, SVK),
prof. PhDr. Erik Mistrík, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě),
doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci),
dr. hab. Małgorzata Świder (Uniwersytet Pedagogiczny Im. Komisji edukacji
narodowej w Krakowie, POL),
dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL),
prof. PaedDr., Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
v.v.i.),
dr. habil. Péter Varnágy (Pécsi Tudományegyetem, HUN).

Odpovědný redaktor: Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.

Technický redaktor: Martin Ďásek

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci vydalo Nakladatelství EPOCH s. r. o.,
Praha 2022

Vychází dvakrát ročně

Reg. č. : MK ČR E 19778
ISSN 1805-3963

<i>Jan JIRKŮ</i> : Orientátory v dezinformačních sděleních	4
<i>Jan KŘOVÁK, Jakub CHARVÁT</i> : Populismus v politické komunikaci populistických a nepopulistických aktérů: případová studie českých sněmovních voleb 2021	13
<i>Zita MANGNÉ KARDOS, Éva KOVÁCS</i> : Assessing self-awareness in career choice decisions among prospective Engineering students.	38
<i>Vratislav MAŇÁK</i> : Realistický efekt Oty Pavla. Reprezentace a konstrukce reality v literární reportáži	63
<i>Monika SUKOVÁ</i> : Postup posuzování kvality dějepisných učebnic prostřednictvím recenzního dotazníku MŠMT používaného pro udělování schvalovacích doložek	76
<i>NIRNBERGOVÁ, Veronika</i> : RECENZE	88
<i>MOREE, Dana</i> : Základy interkulturního soužití. Praha: Portál, 2015	

Orientátory v dezinformačních sděleních¹

Jan JIRKŮ

Orientators in Disinformation Messages

Abstract: This text deals with the issue of identifying disinformation messages by ordinary media users in the communication flow on online media platforms, which, due to their characteristics, are the most frequent host of disinformation content. It leans on the concept of three types of reading text according to Stuart Hall (2021)². In the context of this theoretical source, it explains how the receiver must approach disinformation content in order to identify it. It also offers a list of basic orientators that appear in disinformation messages on various communication platforms in cyberspace.

Key Words: Disinformation; Disinformation Content; Disinformation Message; Online Media; Orientator; Three Types of Reading Text

Úvod

Vývoj médií dospěl do fáze, kdy by mělo publikování jakéhokoliv mediálního obsahu, ať už textového, obrazového, auditivního, audiovizuálního či různě kombinujícího mediální formáty, tedy multimediálního, být velmi snadnou záležitostí. Je umožňováno nejen podavatelům, jejichž cílem je i bylo předkládat obsahy směrem k příjemcům, ale také těm, kteří byli před rozmachem online médií vnímáni jen jako příjemci s limitovanými

možnostmi zpětné vazby a k jejichž původní roli se nyní může díky interaktivitě přidávat ještě role podavatelů. Z příjemců se tak zároveň mohou stávat podavatelé. V mediálním diskursu se pro ně používají označení jako uživatelé (Lister et al., 2009, s. 9–10 a Pavlik, 2008, s. 56), účastníci (Jenkins, 2008, s. 3) nebo produseři, což je počestěná varianta výrazu z angličtiny vzniklého spojením slov producers a users (Bruns, 2008, s. 2 a Siegert, 2013, s. 31–32). Výsledkem expanze online médií je nárůst množství těch, kteří fungují v komunikačních procesech jako podavatelé. Stejně tak se zvyšuje rozmanitost obsahů, jež jsou předmětem komunikace, k čemuž přispívá nejen neustálé technologické zdokonalování online médií a jejich multimediality, ale také kapacita internetové sítě, která směřuje k tomu, aby nebyla jakkoliv limitovaná. Tato rozmanitost nicméně negativně dopadá na informační kvalitu poskytovaných obsahů. Může totiž snadno docházet ke zveřejňování dezinformačních sdělení, která se navíc postupem času zdokonalují v tom ohledu, aby byla co nejuspěšnější při plnění svého hlavního komunikačního cíle, tedy aby adresáty přiměla přijímat je tak, jako by šlo o informace, nikoliv o dezinformace.

1 Online média jako platforma snadného šíření dezinformací

Hlavní komunikační cíl dezinformací je zohledňován už v definicích dezinformací. Miroslav Mareš a Petra Mlejnková (2021, s. 79) dezinformace vymezují jako nepravdivé nebo neúplné či zavádějící zprávy a informace, které jsou šířeny s cílem poškodit nebo oslabit subjekt, jehož počínání není v souladu se zájmy šířitele dezinformací. Dezinformace podle nich dokonce mohou vést ke špatnému vyhodnocení situace příjemcem a dovést jej až k chybným rozhodnutím. Podle Miloše Gregora a Petry Mlejnkové (2021, s. 13) dezinformace zahrnují širokou škálu nepravdivých, falešných, nepřesných nebo zavádějících informací či zpráv, které jsou generovány, prezentovány a šířeny s cílem kontaminovat informační tok nebo působit veřejnou škodu. V mediálním diskursu se operuje v souvislosti s pojmem dezinformace ještě s termínem fake news. Třebaže autorská dvojice Gregor a Mlejnková (2021, s. 13) tvrdí, že falešné zprávy jsou pouze jednou z forem dezinformací, Jan Podzimek

(2018, s. 26) upozorňuje na to, že pojem dezinformace stále nemá ostré sémantické hranice a že jej lze vnímat v určitém kontextu dokonce jako synonymum k pojmu fake news. Třebaže může za jistých okolností existovat rovnítko mezi dezinformacemi a fake news, je dále v tomto textu za účelem předcházení terminologickým nepřesnostem používán pojem dezinformace, a to v mezích, které vyplývají z výše uvedených dvou definic, jelikož v případě termínu fake news sice lze uvažovat o jeho synonymním vztahu k pojmu dezinformace, ale zároveň lze prokázat, a to už třeba prostřednictvím definice Gregora a Mlejnkové (2021, s. 13), že termín fake news, tedy falešné zprávy, může být k pojmu dezinformace naopak ve vztahu pouze hyponymním.

Platformy online nebo též síťových médií, které soustřeďují všechna média, jejichž existence je podmíněna fungováním sítě Internet a jež jsou uživatelům k dispozici v internetovém prostředí neboli kyberprostoru, jehož součástí se stávají díky technologiím, které slouží k navázání spojení s internetovou sítí (Siapera, 2012, s. 4), nabízejí snadný způsob šíření dezinformací. Přispívají k tomu jejich následující vlastnosti: digitalita, dosažitelnost, hypertextualita, interaktivita, kontinuita a multimedia (Jirků, 2020, s. 120–124). Zejména dosažitelnost, o níž by bylo možno uvažovat také jako o ideálně nelimitované dostupnosti platforem jak za účelem umístování obsahů, tak za účelem jejich percepce, je v tomto ohledu klíčová. V ideálním případě by totiž všechny obsahy situované do kyberprostoru měly být dostupné všude a všem (*ibid.*, s. 122 a Breen, 2007, s. 55 a 57). Třebaže dezinformace nejsou výsadou pouze éry, jejíž počátek lze datovat mezníkem, kdy se online média stala masově rozšířenými, bylo jejich šíření v dřívějších dobách nesrovnatelně náročnější, přinejmenším technologicky, navíc bylo komplikované až nemožné je dopravit k tak širokému okruhu příjemců jako v současnosti.

2 Tři typy čtení dezinformačních sdělení

Stuart Hall ve své stati nazvané *Encoding and Decoding in Television Discourse*, jež byla poprvé publikována v roce 1973, rozlišil tři typy čtení textů. Nelze totiž podle něj žádným způsobem na straně podavatele zajistit, aby všichni příjemci akceptovali společenským systémem

preferované ideologické významy, které byly do sdělení vloženy, tedy zakódovány (Hall, 2021, s. 255). Příjemce nicméně může při dekódování předkládaných ideologicky preferovaných významů, které jsou ve sdělení obsaženy, tedy které do něj byly zakódovány, akceptovat nabídnutý dominantní neboli hegemonický kód, v takovém případě jde o *preferované čtení*, tedy takové dekódování, jaké by podavatel u příjemce vítal (Tamtéž, s. 259–260 a 262). Při *opozičním čtení* naopak dochází k odmítání ideologických významů, které byly při kódování do sdělení vepsány prostřednictvím použitého dominantního neboli hegemonického kódu, příjemce tedy interpretuje tyto významy opačně oproti komunikačnímu záměru podavatele a oproti dominantním ideologickým preferencím existujícího společenského systému (Tamtéž, s. 264). *Vyjednaná forma čtení* pak představuje kombinaci obou přístupů v takovém poměru, který je u každého příjemce, jenž takovýmto způsobem dekóduje přijímaná sdělení, individuální (Tamtéž, s. 263–264).

Podavatelé dezinformačních sdělení do nich rovněž vkládají při procesu kódování ideologické významy, které pokládají z pozice ideologie, již zastávají, za preferované. Komunikační cíl je v případě šíření dezinformačních obsahů naplněn v největší možné míře, pokud k nim příjemci při dekódování přistoupí způsobem označovaným jako preferované čtení, tedy nikoliv jako k dezinformacím, ale jako k informacím, což je může v krajním případě dovést až ke špatnému vyhodnocení situace a k chybným rozhodnutím (Mareš, Mlejnková, 2021, s. 79). Pokud příjemce naopak má identifikovat dezinformační sdělení, musí k jeho dekódování využít opoziční čtení, aby rozpoznal obsažené ideologické významy a mohl se proti nim vymezit, byť by to třeba bylo jen takovou formou, že obsah odmítne ve chvíli, kdy rozpozná jeho povahu, dále konzumovat.

3 Orientátory

Do sdělení se při kódování dostávají *orientátory*, jejichž úkolem je přimět adresáta k přijetí preferovaných ideologických významů, v případě opozičního čtení ovšem naopak směřují příjemce k jejich odmítání či popírání. Jde o součásti sdělení, „... jejichž posláním je vést příjemce textu k žádoucí interpretaci, tedy k rozpoznání a přijetí preferovaného významu,

resp. (sic) k preferovanému čtení textu (Jirák a Köpplová, 2015, s. 228).“ Jsou to tedy „...prvky, které mají signalizovat žádoucí interpretaci, jak si ji představoval ten, kdo sdělení sestavoval (ibid.).“ Není přitom nezbytné redukovat rozsah významu tohoto pojmu na takový, jež nabývá v lingvistice (Macháčková, 1985, s. 33–34), třebaže orientátory v podobě nejrůznějších jazykových prostředků obsažených ve sděleních představují významnou součást širokého spektra orientátorů, další významnou kategorií, obzvláště s přihlédnutím k multimedialitě online médií, totiž představují orientátory vizuální (Jirák a Köpplová, 2015, s. 300), stejně tak by ale bylo možno uvažovat o existenci orientátorů auditivních či audiovizuálních.

4 Základní orientátory v dezinformačních sděleních

Platformy online médií disponují takovými vlastnostmi, jež umožňují snadné publikování a šíření dezinformací. V rámci těchto platform existují dílčí komunikační kanály, které k takovému účelu přímo slouží. Nejběžnějšími z nich, avšak nikoliv jedinými, jsou ty, které mají označení dezinformační přímo ve svém názvu, tedy dezinformační weby či portály. V jejich případě může jako základní orientátor posloužit už jejich samotný seznam. Jde totiž o weby, které většinou operují na internetové adrese, která je známá a neměnná, nenastanou-li mimořádné okolnosti, jakými bylo třeba dočasné zablokování části spektra dezinformačních webů (ČTK, 25. února 2022). Jejich domovských internetových adres samozřejmě může být více, avšak nejsou utajované. Nevýhodu tohoto jednoduchého orientátoru představuje absence jednoznačné celospolečenské shody, které portály už jsou a které ještě nejsou těmi dezinformačními, což může mezi uživateli médií vyvolávat zmatek i nedůvěru.

Jako o možném východisku k rozpoznání dezinformačního webu by bylo možno uvažovat o porovnávání mediálních formátů, ale s ohledem na to, že dezinformační weby usilují o formátovou podobnost s ostatními zpravodajskými, zpravodajsko-publicistickými či publicistickými portály, by to byl postup, který by nebyl dostatečně průkazný. Daleko užitečnější je v tomto ohledu zaměřit se na příslušnost textů k některým ustáleným žánrům publicistického funkčního stylu, a to jak k žánrům zpravodajským,

tak publicistickým, popřípadě, avšak v kontextu dezinformačních obsahů zcela výjimečně, beletrizujícím. Není přitom nezbytné zaměřovat se přímo na dodržování pravidel, která souvisejí s jednotlivými žánry, jelikož žánry se vyvíjejí v návaznosti na mediální evoluci, postačí základní orientace v tom, co je zpravodajství a co je publicistika. Významnými orientátory totiž v tomto ohledu jsou případy průniku publicistiky do zpravodajství v jednotlivých textech, kvůli čemuž „... zpravodajská sdělení přestávají vyhovovat požadavku objektivit (Jílek, 2009, s. 66)...“, přičemž pro běžné uživatele bude porušování kritérií objektivit ještě daleko snáze rozpoznatelné v rovině obsahové, pokud v textu dochází k nepřiměřené glorifikaci jedné strany, o níž se pojednává, a naopak k neopodstatněnému upozorování až dehonestaci druhé strany či stran dalších, ostatních, jiných.

V rovině jazykové se lze při konzumaci dezinformačních obsahů setkat s jazykovými prostředky, které by byly hodnotitelné, pokud by se hypoteticky objevily v některém ze sdělení, jež bylo vystavěno v souladu s kritérii objektivit, jako nepatřičné, nepřiměřené až nevhodné, ale dokonce i jako pejorativní nebo vulgární. Viktor Jílek (Tamtéž, s. 67–69) uvádí jako další jazykové prostředky porušení informační kvality ještě citace a parafráze obecných a nejmenovaných původců, odvolání se na obecného původce, citace či parafráze neznámého původce i citace a parafráze podporující tvrzení. Do tohoto výčtu jsou bezpochyby zařaditelné i jednostranně vyznívající citace či parafráze skutečných nebo smyšlených uživatelů sociálních sítí. Na dezinformačních portálech se též lze setkat s odchylkami od platné kodifikace pravopisné normy.

Další běžný kanál distribuce dezinformací představuje elektronická pošta a jejím prostřednictvím šířené řetězové e-maily, které však oproti dezinformačním webům využívají jinou transportní strategii. V jejich případě dochází k „... prolínání privátní roviny komunikace až s její celospolečenskou rovinou (Jirků, 2018, s. 62).“ „Tím, že se tyto řetězové e-maily s cílem informovat dostávají přímo do jednotlivých e-mailových schránek uživatelů, nabývají podoby privátního sdělení, které je adresováno konkrétnímu příjemci. Obsah, jež přenášejí, však naopak svými charakteristikami připomíná spíše sdělení, které je určeno k šíření hromadnými sdělovacími prostředky (ibid.).“ Obsahují tytéž jazykové orientátory jako texty na dezinformačních portálech, avšak ještě doplněné o jazykové

prostředky vyjadřující apely směřující na příjemce, naléhavost či senzacnost, a to v tom smyslu, že poskytují informace, které jsou veřejnosti záměrně zatajované (*ibid.*). Pravopisná úroveň řetězových e-mailů taktéž obvykle snadno poslouží jako orientátor stejně jako mísení zpravodajství a publicistiky, přičemž by bylo jednotlivá sdělení sotva možno přiřadit k některému ze zpravodajských, publicistických či beletrizujících žánrů. Na první pohled mnohdy upoutává i jejich grafická úprava, která nemá nic společného s profesionálně prováděnou sazbou.

Pozornost je zapotřebí věnovat ještě sociálním sítím, jež disponují s ohledem na počty svých uživatelů a svou takřka všudypřítomnost v sociálním životě jedinců oproti dezinformačním webům, jimž se konzument může vyhýbat, a řetězovým e-mailům, které jsou doručovány pouze části příjemců elektronické pošty a u ostatních nezřídka narážejí na nejrůznější filtry třídění e-mailové korespondence, kvůli čemuž klesá jejich dosah, zdaleka nejsilnějším potenciálem dopravit dezinformaci k adresátovi. Jelikož však u nich jakkoliv nejsou sjednoceny komunikační standardy, z výše uvedeného výčtu orientátorů jsou na ně aplikovatelné pouze zmíněné orientátory jazykové, a to navíc pouze na sdělení, u kterých je jazyk vyjadřovacím prostředkem alespoň zčásti, případně zjevná porušení kritérií objektivit v rovině obsahové. Zásadním orientátorem v obsahu na sociálních sítích by nicméně mělo být co možná nejspolehlivější zjišťování, odkud jednotlivá sdělení pocházejí. To pochopitelně vyžaduje, zvláště s přihlédnutím k tomu, že existují jak skutečné, tak falešné profily či účty, patřičnou adresátovu aktivitu. Takovýto přístup nicméně není v souladu s tempem, jakým plyne virtuální život na sociálních sítích a které podvědomě nabádá uživatele spíše k jinému způsobu dekokodování, jež je možno označit jako preferované čtení.

Závěr

Vývoj dezinformací, jejich forem i způsobů šíření dosud zdaleka nedospěl do své závěrečné fáze. V současné době do značné míry napomáhají k identifikaci dezinformací orientátory, jejichž základní výčet nabídl předchozí kapitola tohoto příspěvku. Technologická vyspělost lidstva je však už v současnosti taková, že umožňuje vytvářet sdělení, zejména

audiovizuální, která běžný příjemce není schopen rozpoznat jako dezinformační. Je proto možno pouze odhadovat, jak se bude do budoucna poměr mezi dezinformacemi s orientátory a nerozpoznatelnými dezinformacemi vyvíjet. Lze však očekávat, že jejich původci budou s ohledem na své zájmy nadále usilovat o co nejúspěšnější dosahování svého komunikačního cíle a preferovaného čtení dezinformačních obsahů u příjemců. K takovému trendu paradoxně mohou napomáhat tendence regulovat či omezovat na úrovni celé společnosti šíření dezinformací, jejichž efekt by měl být přesně opačný.

Poznámky:

- ¹ Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti MCOM.
- ² The text Encoding and Decoding in Television Discourse was first published in 1973.

Literatura a zdroje:

- BREEN, M. J. Mass Media and New Media Technologies. In: DEVEREUX, E. (ed.) *Media Studies: Key Issues and Debates*. London: Sage, 2007, pp. 55–77.
- BRUNS, A. *Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Producersage*. New York: Peter Lang, 2008.
- ČTK. Sdružení CZ.NIC zablokovalo osm dezinformačních webů. MediaGuru.cz [online]. 25. února 2022, 15:25, [cit. 2022-08-14]. Dostupné z: <https://www.mediaguru.cz/clanky/2022/02/sdruzeni-cz-nic-zablokovalo-osm-dezinformacnich-webu/>
- GREGOR, M., MLEJNKOVÁ, P. Explaining the Challenge: From Persuasion to Relativisation. In GREGOR, M., MLEJNKOVÁ, P. (eds.) *Challenging Online Propaganda and Disinformation in the 21st Century*. Cham: Palgrave Macmillan, 2021, pp. 3–41.
- HALL, S. Encoding and Decoding in Television Discourse. In BRUNDSOHN, CH. (ed.) *Writings on Media: History of the Present / Stuart Hall*. Durham: Duke University Press, 2021, pp. 247–266.
- JENKINS, H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press, 2008.
- JIRÁK, J. a KÖPPOVÁ, B. *Masová média*. Praha: Portál, 2015.

- JIRKŮ, J. Online zpravodajství. In OSVALDOVÁ, B. (ed.) *Zpravodajství v médiích*. Praha: Karolinum, 2020, s. 118–130.
- JIRKŮ, J. Reprezentace „pseudoreality“ v řetězových e-mailech a jejich vnímání seniory. In BUČKOVÁ, Z. (ed.) *Megatrendy a médiá 2018: Realita a mediálně bubliny*. Trnava: Fakulta masmediální komunikace UCM v Trnave, 2018, s. 61–73.
- JÍLEK, V. *Žurnalistické texty jako výsledek působení jazykových a mimojazykových vlivů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.
- LISTER, M. et al. *New Media: a critical introduction*. Second Edition. New York: Routledge, 2009.
- MACHÁČKOVÁ, E. Teorie textu a edice *Linguistica. Naše řeč*, 1985, roč. 68, č. 1, s. 30–34.
- MAREŠ, M.A. MLEJNKOVÁ, P. Propaganda and Disinformation as a Security Threat. In GREGOR, M., MLEJNKOVÁ, P. (eds.). *Challenging Online Propaganda and Disinformation in the 21st Century*. Cham: Palgrave Macmillan, 2021, pp. 75–103.
- PAVLIK, J. V. *Media in the Digital Age*. New York: Columbia University Press, 2008.
- PODZIMEK, J. Pojem „fake news“ v českých médiích. *Civilia: odborná revue pro didaktiku společenských věd*, 2018, roč. 9, č. 2, s. 23–36.
- SIAPER, E. *Understanding New Media*. London: Sage, 2012.
- SIEGERT, G. From „the end of advertising as we know it“ to „beyond content“?: Changes in advertising and the impact on journalistic media. In NIENSTEDT, S., RUSS-MOHL, H. W., WILCZEK, B. (eds.) *Journalism and Media Convergence*. Berlin: Walter de Gruyter, 2013, pp. 29–40.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Jan Jirků, Ph.D.
Univerzita Karlova
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Katedra žurnalistiky
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
e-mail: jan.jirku@fsv.cuni.cz

Populismus v politické komunikaci populistických a nepopulistických aktérů: případová studie českých sněmovních voleb 2021¹

Jan KŘOVÁK, Jakub CHARVÁT

Populism in the Political Communication of Populist and Non Populist Actors: A Case Study of the Czech 2021 Parliamentary Elections

Abstract: The case study focuses on populist discourse in the political communication of selected Czech political actors on Facebook and Twitter. It focuses on the period of campaigns in the last fortnight before the October 2021 parliamentary elections. The research sample includes online political communication of leaders of both populist (Andrej Babiš and Tomio Okamura) and non-populist parties (Markéta Pekarová Adamová and Vít Rakušan). The research is approached using the critical discursive analysis, inspired mainly by Fairclough's approach. The research showed that the political actors under study made full use of the functions of social networks, both for communication with voters and for self-promotion or defining themselves against political opponents. All the actors used populist elements in their online political communication, with the focus of the communication on their opponents rather than on specific social issues. However, a detailed analysis of the linguistic and discursive elements of populism for each actor revealed that the discourse of political actors under study differed significantly.

Key Words: Populism; Political communication; Campaigning; Social media; Czech politics

Úvod

Populismus se stal v posledních desetiletích jedním z významných politických trendů (Taggart, 2000, 2004; Mudde, 2004; Moffitt, 2016), a to jak v evropských demokraciích (Kubát, 2016; Aalberg et al., 2017; Wodak, Krzyzanowski, 2017), tak v USA (Wodak, Krzyzanowski, 2017; Montgomery, 2020; Oswald, 2020), když zde populističtí političtí aktéři opakovaně dosahují poměrně výrazných volebních úspěchů. Přestože se tento fenomén neobjevil až v posledních letech, ale je naopak výrazně historicky zakořeněn a přítomen v různých obměnách od pradávna (Hawkins, Rovira Kaltwasser, 2017, s. 528), je to zejména poslední desetiletí, v němž se populismus dostal do popředí zájmu badatelů.

Současně se ukazuje, že klíčovou součástí úspěchu populistů je jejich komunikační strategie (Aalberg, de Vreese, 2017). Ideální platformou pro populistickou politickou komunikaci se přitom staly sociální sítě (Manucci, 2017; Postill, 2018; Moffitt, 2018, Lipiński, Stępińska, 2019). Jednak sociální sítě umožnily (nejen) populistickým politikům bližší spojení a méně nákladný nástroj politické komunikace s veřejností, a to vč. „nové“ generace občanů, která již na sociálních sítích „vyrostla“ (Charvátová, Charvát, Niklesová, 2020, s. 84). Současně se s nástupem sociálních sítí otevřela politickým aktérům cesta, jak oslovit širší okruh potenciálních voličů, aniž by podléhali logice tzv. starých médií. Facebook a Twitter umožnily politikům šířit sdělení bez vnějších zásahů a zprostředkovatelů (Bracciale, Martella, 2017, s. 3; Moffitt, 2018, s. 30; Ernst et al., 2019, s. 5), jakkoli i sociální sítě jsou ve své podstatě zprostředkovateli. Tím významně přispěly k přetvoření dosavadních převládajících vzorců politické komunikace a zvýraznily existující společenská štěpení (Charvátová, Charvát, Niklesová, 2020, s. 84).

1 Populismus jako výzkumný problém

Přední odborníci na problematiku populismu se shodují, že dosud neexistuje všeobecně platná definice populismu. Ve výzkumné praxi se to projevuje například širokou škálou přístupů, jejichž prostřednictvím je k tomuto fenoménu přistupováno. V obecné rovině lze

na populismus nahlížet jako na ideologii, soubor myšlenek, či hnutí, ale také jako na politickou, komunikační, či dokonce diskurzivní strategii (Mudde, 2017, s. 1). Podle Canovan (1981) je sice možné vymezit konkrétní odnože populismu, ale definovat tento fenomén obecně a pro všechny přijatelně je víceméně nemožné, Laclau (2005, s. 117) ovšem kontruje, že každý, kdo by se pokusil vytvořit univerzální definici populismu, bude zavalen „lavinou výjimek“, které pro jeho konkrétní pojetí nebudou platné.

Na základě dosavadního studia populismu lze rozlišit čtyři základní přístupy, jejichž prostřednictvím je populismus zkoumán, a sice ideový, sociokulturní, politicko-strategický a diskurzivní přístup (Mudde, Rovira Kaltwasser, 2018, s. 1669). Ideový přístup pracuje s pojmy jako ideologie, lid, elita, obecná vůle či veřejné mínění, na nichž „nesmyslně a bez jakéhokoliv důkazu političtí aktéři staví svou politiku, když tvrdí, že lidé jsou ze své podstaty ‚čistí‘ a dobří, zatímco elity jsou ‚nečisté‘ a zkorumpované“ (Mudde, 2017, s. 9). Klíčovým významem tohoto přístupu je pak „respektování suverenity lidu za každou cenu“. Ideový přístup však nelze studovat izolovaně, ale spíše v kombinaci s dalšími ideologiemi, které jsou klíčové pro vytvoření základní programatiky daného politického subjektu. Populismus totiž nemá „mateřskou ideologii“, pročež sledujeme jak pravicový, tak levicový populismus, resp. populisticky se chovají političtí aktéři a hnutí napříč tradičním pravolevým spektrem (Mudde, Rovira Kaltwasser, 2018, s. 1671).

Sociokulturní přístup považuje populismus za specifický styl politiky, kdy se klíčové osobnosti politických subjektů (obvykle jejich lídři) „chovají nevhodně a porušují společenská tabu s cílem navázat kontakt s určitým spektrem elektorátu“ (Ostiguy, 2017, s. 86). Pro tuto výzkumnou perspektivu je charakteristický specifický vztah populistických aktérů s určitými sociálními otázkami a důraz na obousměrnost komunikačního procesu, díky čemuž je možné zkoumat i to, jak je populismus přijímán veřejností (potenciálními podporovateli), což je prvek, který u Muddeho ideového přístupu či u Weylandova politicko-strategického přístupu (viz níže) obvykle nenajdeme. Současně je populismus v této perspektivě nahlížen jako okázalé představení plné transgresivity a agresivity, kterou nižší (tvrdě pracující) společenské třídy vyhledávají a podporují,

což vede Ostiguye a Moffitta (2020) k tomu, že považují tento přístup za „relačně performativní“.

Weyland (2001) nahlíží na populismus jako na „politickou strategii, skrze níž se politik snaží získat vládu či přímo vládne na základě přímé, bezprostřední, neinstitucionalizované podpory velkého množství často neorganizovaných lidí“ (Weyland, 2001, s. 14). Politicko-strategický přístup se tak nezabývá do takové míry tím, co populisté říkají, ale spíše tím, co skutečně dělají. Na rozdíl od jiných autorů se nicméně Weyland domnívá, že jádrem populismu není klasická manicheánská opozice „my vs. oni“, ale spíše oportunistismus a ochota měnit své postoje a názory ve chvíli, kdy se změní okolnosti a nálada ve společnosti. Proto je Weyland striktnější ve vymezení pojmu populismus, kdy z něj vyřazuje především krajně pravicová hnutí, která podle něj neodpovídají oportunistické definici populismu (Weyland, 2017, s. 59–62). I s ohledem na výše zmíněné omezení je podle Weylanda v Evropě klasických populistů jen velmi málo a obvykle se pohybují na hranici vstupu do příslušného parlamentu.

Konečně Panizza (2005) definuje populismus jako „diskurz, který narušuje status quo a zjednodušuje politický prostor symbolickým dělením společnosti na dobrý lid a zlé ostatní“ (Panizza, 2005, s. 3). Diskurzivní přístup tak redukuje výzkum populismu na dvě základní kritéria, a sice na speciální logiku artikulace a užití slov a vět, jejichž prostřednictvím se předávají specifické významy ve smyslu manicheánské opozice (Stavrakakis, Panizza, 2020, s. 25), a na vytvoření určitých označujících v desaussureovském (1916) významu (*signifier*), která buď vůbec nemají konkrétní označované, nebo jsou příslušné označované jen velmi vágně vymezené, jako uzlových bodů (*nodal points*) shody mezi politiky a voliči, přičemž tyto uzlové body jsou nadřazenými znaky, jimž jsou ostatní znaky významově podřízeny. Podle Laclaua tak populisté sice apleují na „lid“, jenže právě lid je přesně tím prázdným označujícím bez konkrétního označovaného (Laclau, 2005, s. 95). Neboli populisté flexibilně vytvářejí identitu lidu jako suverénní skupiny obyvatel bojující proti zvolenému domnělému nepříteli za využití silných sjednocovacích hesel. Ve svém důsledku dokáže populistický narativ, který spočívá především ve stálém opakování stejných tvrzení ve spojení s intenzitou

komunikace, přesvědčit nejen masy, ale i samotného mluvčího o jeho jediné a nepřekonané pravdě, což následně brání zapojení populistického aktéra do racionální diskuse (Hawkins, 2009, s. 1047).

2 Populismus jako diskurzivní strategie

Protože vycházíme z přesvědčení, že moderní politika byla vždy definována diskurzem (Lošonc, 2019, s. 26)², budeme dále ve svém přístupu nahlížet na populismus jako na diskurzivní strategii. Analýza politické komunikace, jakkoli jde stále o relativně mladou akademickou disciplínu, je ostatně historicky velmi úzce spjata s analýzou diskurzu. Předkládaný výzkum přitom vychází z tradice tzv. essexské školy, která je známá svým specifickým přístupem k analýze politického diskurzu, ale i přístupem ke studiu populismu.

Diskurzivní přístup nabízí řadu komparativních výhod a lze ho jako jediný z výše představených přístupů využít pro skutečnou srovnávací analýzu bez ohledu na ideologii zkoumaných politických subjektů (viz např. Hawkins, 2009; de Vreese, 2017; Reinemann, 2020; Katsambekis, 2022). Mezi další nesporné výhody diskurzivní perspektivy lze řadit skutečnost, že se tomuto přístupu daří oddělit jádro zkoumaného fenoménu od jeho důsledků i příčin. Podle Manucciho (2017) navíc tato perspektiva dovoluje měřit populismus i mimo rámec volebních výsledků.

Diskurzivní přístup je zásadní i proto, že význam a realita jsou v politické aréně vytvářeny sociálně (Hawkins, 2009), přičemž pojetí diskurzu jako sociální praxe implikuje dialektický vztah mezi konkrétní diskurzivní událostí a situací, institucí a/nebo strukturou, která tuto událost rámuje (Fairclough, Wodak, 1997). Diskurz jako takový je tedy jak ustavující, tak ustanovený, protože nejenže vytváří a přetváří společenskou realitu, ale současně ji také reflektuje (Jørgensen, Philips, 2002, s. 61; srov. Laclau, Mouffe, 1985). Diskurz přitom není synonymem pro jazyk či text, ale mnohem spíše představuje specifickou formu logiky vytváření významů v určitém kontextu, přičemž prostřednictvím diskurzu lze navazovat vztahy a získávat politické body (Laclau, Mouffe, 1985). Současně je to právě diskurz, který z jakékoliv události udělá buď událost populistickou či nepopulistickou, v důsledku čehož je tak vždy nutné

zkoumat populismus v souvislosti s tzv. „antipopulismem“ (Hawkins, 2009, s. 1051).

V neposlední řadě se metoda diskurzivní analýzy jeví jako přínosná i proto, že populismus neexistuje v politickém vakuu, nýbrž potřebuje alespoň částečné ideologické ukotvení a vytvoření vztahů s voliči, k čemuž diskurz významně přispívá (Panizza, Stavrakakis, 2020, s. 28). Populismus se navíc neobjevuje jen tak, sám od sebe, nýbrž jeho vzestup je téměř vždy spojen s určitou formou krize nebo s vyloučením určitých částí společnosti z dominantního diskurzu (Laclau, 1977, s. 195). Vyloučení této části lidu, které je způsobeno demokratickým zřízením, vede k tomu, že populismus hraje klíčovou roli v jakési snaze o politickou obrodu, vytvoření a ochranu občanských práv (Aitchison, 2017, s. 352). Populističtí političtí aktéři také zastupují ty, jejichž hodnoty často vypadnou z politického diskurzu a z procesů ústavní legislativy (srov. Panizza, Stavrakakis, 2020). Podle Hawkinse je tak populismus odpovědí na dominantní vládní diskurz ve spojení s chováním vlády daného státu, který určitým způsobem není schopen zajistit stejnou měrou spravedlnost pro všechny (Hawkins, 2009, s. 1050). Mudde a Rovira Kaltwasser (2018, s. 1670) pak dokonce upozorňují, že populismus je v mnoha případech „neliberálně demokratickou reakcí na nedemokratický liberalismus“.

3 Výzkumný rámec

Předkládaná studie se tak věnuje fenoménu populistického diskurzu v politické komunikaci vybraných českých politických aktérů na sociálních sítích Facebook a Twitter. Zaměřuje se přitom na období kampaní v posledních čtrnácti dnech před konáním voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR (volby proběhly 8. a 9. října 2021). Přestože se obvykle obdobné výzkumy věnují převážně jednotlivým politickým aktérům, navíc v souvislosti s populistickou politickou komunikací většinou těm, kteří bývají ve veřejném diskurzu označováni za populisty (z nedávných textů českých autorů viz např. Charvátová, Niklesová, 2020; Chovanec, 2020; Maškarinec, Novotný, 2020; Císař, Kubát, 2021; Naxera, 2021; Stulík, Paleček, 2021; Filipec, Charvátová, 2022; Charvátová, Charvát, Niklesová, 2022), předkládaná případová studie se zaměřuje, s ohledem na výše

formulovanou nutnost zkoumat populismus v souvislosti s tzv. „antipopulismem“, jak na představitele politických stran, které jsou tradičně řazeny mezi populistické politické subjekty, tedy ANO 2011 a Svobody a přímé demokracie (SPD), tak na zástupce „nepopulistických“ uskupení, konkrétně Starostů a nezávislých (STAN) a TOP 09.

Protože je navíc populistická politika tradičně spjata s tendencí k vyšší míře emocí upínajících se k charismatickému lídrovi (Canovan, 1999, s. 6), který je povětšinou ústřední postavou a hlavním zdrojem úspěchu populistických hnutí (Panizza, Ostiguy, Moffitt, 2020, s. 256), zahrnuje výzkumný vzorek online politickou komunikaci předsedů a předsedkyně výše jmenovaných stran, tedy Andreje Babiše (ANO 2011), Tomia Okamury (SPD), Víta Rakušana (STAN) a Markéty Pekarové Adamové (TOP 09). Jde přitom o zástupce úspěšných volebních subjektů, které získaly sněmovní zastoupení³, a vždy se jedná o zástupce alespoň částečně ideologicky jinak zaměřených subjektů, pročež by bylo možné předpokládat, že se budou forma a styl jejich politické komunikace alespoň do jisté míry vzájemně odlišovat.

Předkládaný výzkum je rámován následujícími výzkumnými otázkami a předpoklady, které vychází z výše uvedeného stručného teoretického pojednání a vlastní uživatelské zkušenosti se zkoumanou problematikou. Jestliže jsme výše konstatovali zřejmou inklinaci populistických politických aktérů ke komunikaci na sociálních sítích, výzkum se nejprve zaměřuje na prostředí, v němž online politická komunikace probíhala, když si všimá především intertextuality, kterou sociální sítě ve zvýšené míře umožňují. Sociální sítě navíc nabízí možnosti kombinace různých forem diskurzu a sdělení (audiovizuální, čistě vizuální, textová), pročež je současně sledován rozdíl mezi příspěvkem na Facebooku a na Twitteru, který má výrazné omezení v podobě počtu znaků na příspěvek. První výzkumná otázka (VO1) tak zkoumá, *jak vybraní političtí aktéři využívali ve sledovaném období možnosti sociálních sítí?*

Dá se přitom předpokládat, že přestože sociálních sítí využívá k politické komunikaci každý ze sledovaných politických aktérů, každý tak činí trochu jiným způsobem (rozdílné využívání široké škály funkcí, které sociální sítě nabízí, i konkrétní forma komunikace). První hypotéza tak říká, že:

H1: *Všichni vybraní aktéři využívají sociální sítě pro komunikaci s elektorátem i útoky na své protivníky.*

Druhá výzkumná otázka je převážně deskriptivního charakteru a zaměřuje se na identifikaci formálních diskurzivních praktik zkoumaných politických aktérů a jejich proměn s blížícím se termínem voleb. Druhá výzkumná otázka (VO2) tak hledá odpověď na to, *jaké diskurzivní praktiky a lingvistické prvky populismu lze u jednotlivých aktérů ve vybraném období sledovat?*

Jestliže v minulosti populistická komunikace opakovaně přinesla volební úspěch politickým aktérům, kteří jí umně využívali, můžeme předpokládat, že určitá forma populistického narativu se objeví u všech zkoumaných aktérů, tedy i u těch, které bychom za populistické běžně neoznačili (srov. Ostiguy, 2017), jakkoli bude ve vyšší míře zastoupena v komunikaci lídrů populistických stran. Výchozí logika tohoto předpokladu je dále umocněna skutečností, že oba sledovaní „nepopulističtí“ lídři vstupovali do volební kampaně z pozic předsedů opozičních stran, což může zvyšovat pravděpodobnost alespoň dílčího využití populistických prvků, zvláště v situaci rostoucí nespokojenosti společnosti s tím, jak vláda zvládala řízení státu v době pandemické krize. Druhá hypotéza proto říká, že:

H2: *Prvky populistického narativu se v nějaké míře objevují u všech vybraných aktérů, ve větší pak u Okamury a Babiše.*

Lze se přitom domnívat, že se u jednotlivých aktérů nebudou zásadně lišit konkrétní prvky především v deskriptivní a diskurzivně praktické rovině, ačkoli je současně možné očekávat, že Babiš a Okamura budou užívat více absolutních významů, více tzv. kategoričtých modalit apod. Třetí hypotéza proto postuluje, že:

H3: *Konkrétní projevy populistického diskurzu se u jednotlivých aktérů výrazně neliší.*

Konečně s tím, jak se s blížícím se konáním voleb obecně zvyšují intenzita předvolební komunikace a vzájemného vymezování se konkurenčních subjektů, lze dále předpokládat, že bude současně narůstat množství užitých populistických sdělení. To nás vede k předpokladu, že:

H4: *S blížícím se termínem voleb se vybraní aktéři dopouštěli čím dál tím intenzivněji populistických sdělení.*

Konečně třetí výzkumná otázka je spíše kauzálního charakteru, když se snaží identifikovat vztah mezi diskurzivní praxí a sociálním kontextem, v tomto případě konkrétně vlivem pandemie koronaviru, resp. zjišťuje, jakým způsobem se vybraní političtí aktéři o pandemii vyjadřovali, jaká slova využívali a kdo nebo co stálo v centru pozornosti jejich politické komunikace. Třetí výzkumná otázka (VO3) zjišťuje, jak *vypjatá situace v souvislosti s pandemií koronaviru ovlivnila politický diskurz vybraných aktérů?*

S ohledem na výsledky nedávno publikovaného výzkumu, jakkoli byl realizován na poměrně malém vzorku (srov. Cervi, García, Marín-Lladó, 2021), další hypotéza postuluje předpoklad, že pandemie koronaviru bude pro politické aktéry z hlediska jejich komunikace spíše okrajovým tématem a nepříjemnou okolností rámující dobový politický proces než skutečným zdrojem akcentovaných problémů. Namísto toho budou vinit ze sociálních a ekonomických problémů ostatní politické aktéry, resp. v centru pozornosti populistického narativu zůstanou spíše političtí protivníci či elity než samotné problémy (pandemie a s ní související ekonomické a sociální problémy). Pátá hypotéza tak konstatuje, že:

H5: *V centru pozornosti zůstanou stále spíše političtí protivníci nebo takzvané elity, nikoliv konkrétní společenské problémy.*

K zodpovězení představených výzkumných otázek, resp. k ověření platnosti formulovaných hypotéz, byla zvolena metoda kritické diskurzivní analýzy (CDA), inspirací se přitom stal především Faircloughův přístup (2013). V tomto pojetí jsou zásadními aspekty pro analýzu koncepty komunikační události a řádu diskurzu, tedy souboru všech diskurzivních typů, které jsou využívány uvnitř společenského pole (diskurz a žánr). Komunikační událost sestává ze tří částí, jak napovídá celkové Faircloughovo pojetí diskurzu, a sice z textu jako takového, diskurzivní praktiky a socio-kulturní praxe. Žánr pak znamená specifickou výseč sociální praxe, tedy v médiích by šlo například o žánr rozhovoru či zpravodajství. Tyto žánry jsou součástí diskurzu médií, který je řízen mediální logikou a zpravodajskými hodnotami.

Toto trojrozměrné nahlížení diskurzu pak determinuje zvolený výzkumný postup CDA, kterou tvoří tři dílčí, nicméně vzájemně provázané

části, a sice deskriptivní (popisu samotného textu, sdělení), interpretační (analýza diskurzivních praktik) a explanační (vysvětlení širšího sociálního kontextu). V souladu s doporučeními Janksové (1997) byly všechny tři části prováděny simultánně, což umožňuje pochopit procesy tvorby diskurzu lépe, než při postupu od jedné části k druhé bez jejich simultánního propojení (Janks, 1997, s. 331).

V deskriptivní části se výzkum zaměřuje na stavbu textů (sdělení), které vybraní političtí aktéři ve vybraném období na sociálních sítích sdíleli, a jejím cílem je tak popis formální stránky ve smyslu klasické lingvistické analýzy (mj. slovní zásoba, struktura textu či gramatika, a dále expresivní a absolutní hodnoty slov, použité metafory, využití sloves, redundance použitých slov a slovních spojení, interakční konvence, relační hodnoty textu atd.). Zvláštní pozornost je pak v této fázi výzkumu věnována dvěma zásadním fenoménům, a sice tranzitivitě a modalitě. Analýza tranzitivity se zabývá jednak tím, jakým způsobem jsou události a procesy spojeny (nebo naopak nespojeny) se subjekty a objekty, vč. formy sdělení (např. užitým slovesným rodem), a jednak tzv. nominalizací (podstatné jméno zastupuje proces), která upozaduje proces jako takový a zdůrazňuje pouze důsledek. Analýzy modalit se pak zaměřuje na míru sounáležitosti mluvčího s výpovědí.

Interpretační část se věnuje identifikaci a interpretaci různých diskurzivních typů (diskurzů a žánrů) spojených s určitými typy situací. Podle Fairclougha se tato fáze analýzy zaměřuje na to, o co jde, o koho jde, jaké jsou vztahy mezi subjekty a v neposlední řadě jaká je role jazyka v tom, o co jde (Fairclough, 1998, s. 148). Interpretační část se tak konkrétně věnuje formě diskurzivní praxe, tedy na to, jakým způsobem vybraní aktéři využívají možností sociálních sítí, či jak se jim přizpůsobují (např. zjednodušením určitého sdělení). Dále se zabývá vlivem mediální logiky a logikou publika, tedy například tím, kdy (v jaký čas a den) vybraní aktéři své příspěvky sdíleli. Protože se jedná o výzkumnou fázi, v níž významnou roli sehrávají interdiskurzivita a intertextualita jednotlivých sdělení, je v této části výzkumu pozornost věnována také intertextové návaznosti na jiné příspěvky či řetězce příspěvků, přičemž analýza se zaměřuje na jejich vzájemnou podmíněnost a na to, jaké různé diskurzy se mohly ve sděleních smíchat.

Explanační část si klade za cíl kontextualizovat širší společenskou praxi, které jsou předchozí dvě dimenze součástí. Jednak je třeba zkoumat vztah mezi diskurzivní praxí a jejím řádem diskurzu (Fairclough, 1992, s. 237). Výzkum se tak snaží odhalit, do jaké sítě diskurzů diskurzivní praxe patří, jak jsou diskurzy distribuovány a regulovány napříč texty apod. Zároveň jsou analyzovány částečně nediskurzivní, sociální a kulturní vztahy či struktury, které tvoří širší kontext diskurzivní praxe, resp. sociální vzorec diskurzu (Fairclough, 1992, s. 237), a sice s cílem zjistit, jakým institucionálním a ekonomickým podmínkám diskurzivní praxe podléhá, k čemuž je ale potřeba vycházet i z jiných teorií, jako je například teorie pole (Bourdieu, 1979) nebo sociální a kulturní teorie.

Co se dílčích prvků populistické politické komunikace týká, čerpáme inspiraci v uceleném desetibodovém výčtu Braccialové a Martelly (2017), který sestává z následujících komponent: 1) emocionalita, tj. sdílení emocí a/nebo detailů ze soukromého života; 2) neformální narativ, tzn. přijímání přímého, jednoduchého, neformálního a neinstitucionalizovaného stylu komunikace; 3) zneužívání aktuálních událostí neboli využití jakékoliv specifické události k podpoře svých myšlenek formou tzv. konfirmačního zkreslení, kdy je sdělení použita pouze vybraná část události, která podporuje preferovaný úhel pohledu; 4) intimizace, tzn. vyprávění událostí z vlastního života, které dělají z aktérů v očích „lidu“ také jen „lidi“, a nikoli jen běžně nedosažitelné politiky či příslušníky „odtržených“ elit; 5) negativní afekt, tzn. sdělení zaměřená na emoce, především strach a nejistotu, s ambicí mobilizovat potenciální podporovatele a aktivní využívání politiky strachu; 6) zjednodušování neboli jednoduše podaná sdělení o komplexních problémech a nabídka zjednodušených řešení, která ale často nemají reálný základ; 7) vyprávění příběhu čili politický narativ, který je bohatý na příklady, prázdnou rétoriku, přehnaná tvrzení, stereotypy, klišé, rétoriku lidové moudrosti, vč. formy lidových přísloví, tradic a příběhů; 8) porušování společenských tabu, tzn. překračování hranic a tabu, která jsou ve společnosti nastavena, a otevřený boj proti politické korektnosti (cílená nekorektní a někdy i velmi neslušná rétorika, jejímž prostřednictvím je možné se odlišit od údajných elit, vč. toho, že populisté se obvykle snaží být těmi prvními, kteří vyřknou to, co podle nich nemá být slyšet, protože se to elity snaží lidu zatajit); 9) vulgarismy,

jejichž prostřednictvím je možné se přiblížit mluvě „běžných občanů“; 10) obviňování, tj. opakované, intenzivní a kumulativní svalování viny za konkrétní problémy na příslušné viníky (vládu, migranty apod.), což vede k vytváření stereotypů (Bracciale, Martella, 2017, s. 1314). Uvedené prvky pochopitelně mohou, ale nemusí být v populistickém narativu přítomné všechny, přičemž absence některého z nich neznamená, že daného politika, respektive jeho narativ, nelze označit za populistický.

4 Populismus v komunikaci českých politických aktérů

Co se aktivity na sociálních sítích týká, všichni čtyři zkoumaní političtí aktéři využívali pro potřeby předvolební politické komunikace v hojně míře obě sledované sítě, tedy Facebook i Twitter, i když na Facebooku byla jejich aktivita o poznání vyšší. Současně pak měli sledovaní aktéři v naprosté většině případů u příspěvků na Facebooku násobně větší množství lajků i komentářů. Připomeňme zde, že v Česku je Facebook jednoznačně nejpopulárnější sociální komunikační platformou (Bennett et al., 2020), zatímco Twitter funguje zde především jako komentátorsky-informační kanál (Charvátová, Niklesová, 2020, s. 46).

4.1 Intenzita a formy komunikace na sociálních sítích

Nejaktivnějším ze sledovaných politiků byl ve sledovaném období Andrej Babiš, který zveřejnil 154 příspěvků na Facebooku a podobný počet příspěvků na Twitteru.⁴ Následoval Tomio Okamura se 105 příspěvky na Facebooku a 53 příspěvky na Twitteru.⁵ Podobně byla i Markéta Pekarová Adamová aktivnější na Facebooku (90 příspěvků) než na Twitteru (61 příspěvků), k tomu navíc sdílela (retweetla) 14 příspěvků představitelů koaličních partnerů.⁶ Oproti tomu Vít Rakušan byl mnohem méně aktivní, na Facebooku přidal ve sledovaném období 35 příspěvků, na Twitteru pak ještě o šest méně⁷, navíc se obsah příspěvků zveřejněných na obou sociálních sítích ve většině případů velmi podobal.

Všichni čtyři sledovaní lídři využívali do značné míry všechny možnosti sociálních sítí, s výjimkou živého vysílání, které nevyužil ani jeden z aktérů, sdíleli ale pozvánky na živě přenášené televizní debaty. Twitter vybraní aktéři používali častěji pro interakci se svými politickými

spojenci, když zde sdíleli příspěvky spolustraníků, s nepřáteli, s nimiž se ve svých příspěvcích navzájem označovali, ale také s novináři, s nimiž zde mnohdy také napřímo komunikovali. Častěji zde také sdíleli, mnohdy se ale jednalo i o zcela jiné osobnosti, než jaké sdíleli na Facebooku (například Babiš pouze na Twitteru sdílel tweety ministra životního prostředí Richarda Brabce, Pekarová Adamová sdílela tweet poslance TOP 09 Toma Philippa).

Na Facebooku přidávali vybraní aktéři výrazně delší textová sdělení, protože Twitter omezuje počet znaků na příspěvek, což autoři v některých případech řešili tzv. vládkem. Současně zde v různých formách odpovídali na komentáře sledujících. Nejméně ze všech reagoval Babiš, Okamura sice reagoval častěji, odpovídal však prostým „děkuji“ na každé vyjádření podpory či souhlasu. Pekarová Adamová a Rakušan odpovídali na komentáře několika málo slovy. Okamura z analyzovaných politiků v největší míře využíval tzv. memes, nicméně podobné příspěvky přidával i Babiš. Pekarová Adamová a Rakušan se ve vizuálních sděleních omezili pouze na své fotky s občany, případně na různé letáky a plakáty.

Všichni aktéři používali opakovaně totožná hesla jako jejich strany a hnutí (případně koalice), čímž byl jejich diskurz výrazně ovlivněn.⁸ Pekarová Adamová, Rakušan a Babiš sdíleli videa, která nějakým způsobem útočila na politické protivníky (například nereálným, až dystopickým vykreslením budoucnosti), případně nesla emocionální sdělení, Okamura pro změnu v jednom z videí ostře kritizoval novináře. Okamura a Babiš pak pokračovali ve svých pravidelných videopříspěvcích, v jakýchsi glosách, v nichž shrnovali politické a sociální dění (zde máme na mysli Babišův pořad „Čau lidi“ a Okamurovy pravidelné glosy na YouTube – právě tuto sociální síť používal Okamura ze všech sledovaných nejčastěji).

Provedený výzkum tak potvrdil platnost první hypotézy. Všichni sledovaní političtí aktéři naplno využívali funkcí sociálních sítí, a to jak pro komunikaci s voliči, tak pro vlastní propagaci nebo vymezování se vůči politickým oponentům. Přitom první ze zmíněných funkcí, tedy snaha oslovit voliče (tedy určitá forma populismu), je přítomná u všech příspěvků. Lze tedy konstatovat, že narativ politiků na sociálních sítích je nutné považovat za součást politického diskurzu.

4.2 Diskurzivní praktiky a lingvistické prvky populismu

Současně výzkum ukázal, že ani politici, které bychom běžně za populisty neoznačili, se populistické komunikaci nevyhýbají. Populistického narativu se dopustil přinejmenším v určité míře každý ze sledovaných aktérů, čímž se podařilo prokázat platnost druhé hypotézy. Detailní analýza lingvistických a diskurzivních prvků populismu u jednotlivých aktérů ale současně odhalila, že se jejich diskurz výrazně lišil, ať už bychom srovnávali jednotlivé aktéry zvlášť, nebo *klasické* populisty, tedy Okamuru a Babiše, s Pekarovou Adamovou a Rakušanem jako představiteli „mainstreamových“ stran. To je tedy do značné míry v protikladu proti předpokladu formulovanému v třetí hypotéze.

Velmi podobně komunikovali Babiš a Okamura téma migrace, když odmítali ilegální migraci, případně hovořili shodně o islamizaci Evropy. Pro své politické konkurenty, tedy pro koalici SPOLU a koalici Pirátů a Starostů (PirSTAN), využívali označující „vítači“. Okamura navíc používal pro tyto strany označující „sluníčkáři“, které je více obecným pojmem, pod který patří kromě „vítačství“ také Okamurou odsuzovaná podpora ekologie a nepřizpůsobivých (například Romů, ale i dalších menšin). Naopak pro Pekarovou Adamovou a Rakušana nebyla migrace ve sledovaném období relevantním tématem (ani jednou se o ní nezmínili). Okamura s Babišem také shodně kritizovali EU a NATO, které spojovali se ztrátou národní suverenity v důsledku „diktátu Bruselu“ a „odevzdání pravomocí do Bruselu“.⁹ Babiš se nicméně lišil tím, že jako premiér s EU často spolupracoval (především s Evropskou radou), proto se následně chlubil svými úspěchy, a vytvářel tak určitou formu falešné argumentace.

Zajímavé dozajista je, že všichni sledovaní aktéři hovořili o vládě, jakkoli koaliční, výlučně v souvislosti s ANO (pouze Babiš jednou zmínil ministra zahraničních věcí Jakuba Kulhánka z ČSSD). Babiš, který vstupoval do kampaně z pozice předsedy vlády, se ve svém diskurzu zaměřil (ve velmi zjednodušené podobě) na propagaci (často zveličených) vládních úspěchů. V souvislosti s činností vlády používal slovo makat a poukazoval na to, že jeho vláda byla jediná, která dokázala život v Česku skutečně zlepšit. Předchozí vlády označoval Babiš za kmotrovské, tedy za určitou formu organizované mafie. Naopak Pekarová Adamová

a Rakušan používali termín kmotři v souvislosti s Babišovou vládou a s ANO, Babiše představovali jako jakési mýtické zlo, shodně hovořili o oligarchizaci, resp. agrofertizaci Česka a velmi negativně se vyjadřovali o budoucnosti, pokud by nadále vládl Andrej Babiš. Okamura pak v podobném duchu vykresloval obě koalice a EU.

Všichni čtyři sledovaní aktéři se tak různými formami dopouštěli dichotomického vymezování „my vs. oni“, což je jeden ze základních a klíčových prvků populistického diskurzu. Velmi výrazné zastoupení má v jejich diskurzu negativní afekt (politika strachu). Jde o jeden z řady důkazů, že populistický diskurz je samostatným fenoménem a pouze jeho spojení s určitou ideologií a jeho přijetí ze strany elektorátu rozhodují o tom, zda jde o fenomén pozitivní či negativní.

Diskurzivně se také velmi lišila forma komunikace o sobě samých. Babiš a Okamura se prezentovali jako zjevně charismatičtí lídři, kteří by se v případě vítězství stali (silným) premiérem. V případě Okamury byl pak tento fenomén umocněn skutečností, že za hnutí SPD komunikoval prakticky pouze on (nesdílel příspěvky svých kolegů, pouze spojenců na evropské úrovni). Naopak Pekarová Adamová a Rakušan používali spíše diskurz v souladu s komunikací jejich koaličních partnerů, k čemuž ale přispěl i fakt, že ani jeden z těchto dvou politiků nebyl kandidátem na premiéra.

S blížícím se termínem voleb docházelo v komunikaci jednotlivých aktérů k větším či menším změnám, u každého nicméně jinak. Nepodařila se tak plnohodnotně prokázat platnost čtvrté hypotézy. Babiš například začal poslední týden před volbami výrazně více slovně útočit na koalici SPOLU, zatímco do té doby věnoval výrazně větší pozornost koalici Pirátům. Rakušan začal v posledních dnech před volbami (od 3. října) oslovovat přímo Babiše, zatímco do té doby hovořil obecně spíše o konci oligarchů a populistů. Změna rétoriky ovšem neznamenalá proměnu diskurzu jako takového, neboť o Babišovi a jeho zkorumpované vládě hovořil Rakušan v celém zkoumaném období, v posledních dnech pouze premiéra přímo oslovoval. Pekarová Adamová naopak v porovnání s Rakušanem, Babišem a Okamurou svůj diskurz před volbami zmírnila a vykreslovala spíše sebe samou jak jako zkušenou političku, tak jako ženu z lidu (k tomu využila i intimizace obsahu, např. připomínkou

svých narozenin, informací o narození neteře či emotivním loučením s Karlem Schwarzenbergem).

Velmi konzistentní formu měl naopak po celé sledované období diskurz Okamury. V posledních dnech před volbami nicméně Okamura více sdílel tzv. memes spíše než nativní textový či audiovizuální obsah, jak bylo po celé sledované období zvykem. Jeho rétorika pak směřovala už spíše na české občany a jejich podporu než na odmítání diktátu EU či omezování osobní svobody či slova. Snažil se také zdiskreditovat politickou soupeřku Zuzanu Majerovou Zahradníkovou (předsedkyni hnutí Trikolora) či sdílel podporu od Marine Le Pen nebo Václava Klause.

Všichni čtyři zkoumaní aktéři se dopouštěli intimizace obsahu, když sdíleli informace z osobního života nebo fotky s voliči. V různých formách také využívali simplifikace sdělení, ať už jde o vzájemné obviňování, nebo propagaci vlastních úspěchů či programu. Ve své komunikaci využívali absolutní hodnoty slov (např. rekordní schodek či totální selhání státu u Rakušana a Pekarové Adamové, rekordní zvyšování důchodů u Babiše, nebo prezentace SPD jako jediné relevantní vlastenecké strany u Okamury). To poukazuje na modalitu u všech aktérů, kdy všichni komunikovali jako vševědoucí vypravěči, kteří nepochybují o svém sdělení. Z hlediska tranzitivity hovořili všichni v naprosté většině příspěvků v aktivní formě, tedy buď že oni sami, nebo jejich strany dosáhli úspěchů, nebo naopak že jejich političtí soupeři něco zavinili. V absolutním minimu (rovnajícimu se nule příspěvků u většiny aktérů) hovořili v pasivu, tedy například o vnějších vlivech (například o vině pandemie koronaviru na ekonomické či sociální problémy).

4.3 Pandemie v diskurzu českých politických aktérů

Tím se dostáváme k páté hypotéze, že v centru pozornosti komunikace zkoumaných aktérů zůstanou spíše jejich protivníci než konkrétní společenské problémy, jejichž platnost výzkum prokázal. Pekarová Adamová a Rakušan využívali ve svých sděleních šíření nemoci Covid-19 a její dopady jako záminku pro obviňování premiéra Babiše v souvislosti především s počtem úmrtí, vysokého schodku státního rozpočtu apod.

Nezmiňovali přitom vlastní plán na obnovení běžného chodu země v případě jejich výhry. Rakušan spíše zmiňoval to, co on sám a jeho koalice dělat (na rozdíl od předchozí vlády) nebude, pokud zvítězí. V případě, kdy mluvil v pozitivní formě, tedy co skutečně dělat bude, hovořil velmi obecně a ve většině případů v tom smyslu, jak jinak by politika vypadala, kdyby vládu složili Piráti a Starostové. Okamura využíval situaci s pandemií koronaviru spíše v návaznosti na svůj dlouhodobý diskurz, tedy v souvislosti s omezováním osobní svobody (uzavřené restaurace, povinné očkování) nebo svobody slova. Naproti tomu Babiš se k pandemii ani jednou přímo nevyjádřil, pouze sdílel obsah z médií nebo svou předvolební propagační knihu s názvem *Sdílejte, než to zakážou* (2021), v nichž se k situaci vyjadřoval.

Závěr a diskuse

Předkládaná případová studie se zaměřila na analýzu populistických prvků v politické komunikaci vybraných českých politických aktérů v období posledních čtrnácti dní před sněmovními volbami konanými 8. a 9. října 2021. Předmětem výzkumu se staly obsahy sociálních sítí Facebook a Twitter ve sledovaném období, oproti převládajícímu přístupu se však analýza zaměřila nejen na politické aktéry, kteří bývají řazeni mezi představitele populistických stran, konkrétně na předsedu ANO 2011 Andreje Babiše a předsedu SPD Tomia Okamuru, ale i na představitele stran mainstreamových („nepopulistických“), a sice předsedu STAN Víta Rakušana a předsedkyni TOP 09 Markétu Pekarovou Adamovou. Ke zkoumanému tématu bylo přistoupeno optikou diskurzivního přístupu, přičemž významnou inspirací se stala především logika kritické diskurzivní analýzy aplikovaná Normanem Faircloughem.

Provedený výzkum ukázal, že všichni vybraní političtí aktéři využívali populistických prvků ve své politické komunikaci na sledovaných sociálních sítích. Nelze nicméně tvrdit, že by všichni uvedení političtí aktéři měli stejnou ideologii, která by z nich vytvářela populisty *per se*. Nejkonzistentněji přitom komunikoval ve sledovaném období Okamura, který byl současně názorově nejvyhraněnější z analyzovaných aktérů. Jeho kontroverzní názory rámované do populistické rétoriky nejsou ovlivněny

v čase a jeho diskurz se (paradoxně) zdá být nejtransparentnější. Ačkoliv samotná sdělení mohou být nepravdivá nebo zkreslená, novináři, politici i „lid“ v zásadě vždy vědí, co mohou od Okamury očekávat.

Výrazné populistické prvky však využívali ve svém diskurzu i oba „nepopulističtí“ aktéři zahrnutí do výzkumného vzorku, Rakušan a Pekarová Adamová, ať už bychom poukázali na zlehčování či zjednodušování problémů, obviňování druhých (především předsedy vlády Babiše), hovorové či nespisovné výrazy, floskule, fráze, sloganovitá a zkratkovitá sdělení, nebo v neposlední řadě na odkazování se na tzv. *vox populi*. Protože se opírají o hlas „lidu“ a opakovaně vytvářejí opozici „my vs. oni“, mohli bychom je zařadit ke kategorii tzv. antielitářského populismu¹⁰, a v Mazzoleniho (2008) pojetí by dokonce Pekarová Adamová mohla být označena za *hard* populistku, zatímco Rakušan by byl na hranici mezi *soft* a *hard* populismem.¹¹ Klíčovým prvkem, který se naopak objevil pouze u Babiše a Okamury, byla určitá forma diskriminace, xenofobie či islamofobie. Okamuru a Babiše bychom tak mohli přiřadit do kategorie tzv. kompletního populismu, oba se totiž opírají o hlas „lidu“ (Okamura především o hlas „českých vlastenců“), vytváří opozici „my vs. oni“ a také se ve větší či menší míře dopouští exkluze části obyvatel (migrantů, „nepřizpůsobivých“). Současně bychom mohli oba tyto politické aktéry označit za *hard* populisty.

Platnost výše formulovaných závěrů je samozřejmě limitována zvolenou výzkumnou metodou a velikostí výzkumného vzorku. Sám Fairclough, ale i další autoři (např. Jørgensen, Phillips, 2002) se domnívají, že CDA nemůže ze své podstaty být zcela objektivní, a to s ohledem na určité ideologické preference výzkumníka. Přes logickou snahu autorů konvergovat k objektivitě mezi všemi vybranými politickými aktéry a pomocí CDA u nich odhalovat populistické komunikační prvky, je třeba brát tuto skutečnost v potaz. Obecně je také problém určit přesnou demarkační linii mezi tím, co lze označit za diskurzivní a co už nikoli (např. Jørgensen, Phillips, 2002, s. 89).

Co se jednoho z limitů výzkumného vzorku týká, podle Muddeho a Roviry Kaltwassera (2018, s. 1672) může důraz na charismatického lídra zbytečně zúžit vymezení populismu a ve svém důsledku opomenout politiky a hnutí, kteří této charakteristice (charismatického

lídra) nedopovídají. S ohledem na zkoumané prostředí sociálních sítí a jejich výrazně personalizovaný obsah i míru personalizace kampaní před sněmovními volbami konanými v roce 2021 se nicméně domníváme, že takové zúžení je v kontextu zvoleného zaměření výzkumu legitimní, a i tak přináší relevantní závěry ke zkoumané problematice, které je přinejmenším možné využít pro další výzkum v této problematice.

Dá se totiž předpokládat, že výzkum populismu se bude nadále vyvíjet, především pokud dojde ke kompletní depolitizaci tohoto pojmu a bude se na něj nahlížet skutečně spíše jako na diskurzivní strategii. Ostatně tato studie mj. ukázala, že i politici mainstreamových stran mohou používat ve své komunikaci řadu populistických prvků, a mohli by se dokonce řadit podle některých kritérií mezi *hard* populisty. Lze se tedy např. dotazovat, co konkrétně odlišuje Pekarovou Adamovou od Babiše, když se jejich komunikace podobá jak obsahem, tak smyslem sdělení, či jak se liší manicheánská opozice vytvořená diskurzem Rakušana a Okamury? A dále například, jak relevantní a racionální jsou politické otázky, které do veřejného prostoru přináší Okamura (a jemu podobní spíše extremističtí populisté), či jaká je skutečná role spojení populismu a ideologie? Významným limitem je pak i absence dopadu komunikace vybraných aktérů na sociálních sítích na veřejné mínění, což je možná další linka, kterou by se mohl budoucí výzkum této problematiky ubírat.

Poznámky:

- ¹ Předložená studie vychází z diplomové práce Jana Křováka nazvané „Populismus jako diskurzivní strategie: analýza komunikace vybraných politických aktérů na české politické scéně“ obhájené na Katedře žurnalistiky Institutu komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v červnu 2022.
- ² Podle Lošonce (2019, s. 29) jsou všechny demokracie založeny na existenci pomyslné společenské smlouvy mezi politiky a veřejností, přičemž je to právě diskurz, který je nástrojem zprostředkování takové dohody.
- ³ STAN kandidovali ve sněmovních volbách konaných v říjnu 2021 v koalici s Českou pirátskou stranou, TOP 09 vytvořila volební koalici

s Občanskou demokratickou stranou a Křesťanskou a demokratickou unií – Československou stranou lidovou.

- ⁴ Přesný počet příspěvků se nepodařilo kvůli omezením Twitteru dohledat, výzkum nicméně využil nástroj zaznamenávající vyjádření politiků na sociálních sítích na serveru *Hlídač státu*, protože bylo možné provést analýzu diskurzu na obou sledovaných sociálních sítích. Protože ale využitý nástroj v některých případech příspěvky nezaznamenává, není možné určit přesný počet příspěvků na Twitteru ve sledovaném období.
- ⁵ Na Twitteru má Okamura asi sedmkrát méně sledujících než na Facebooku. Další klíčovou sociální sítí z hlediska politické komunikace je pro Okamuru YouTube, kam umísťuje množství videí, které pak mnohdy vkládá i do svých příspěvků na Facebooku a na Twitteru. Tato sociální síť ovšem byla mimo rámec předkládané studie.
- ⁶ Je do jisté míry paradoxní, že ačkoli aktivita Pekarové Adamové byla zhruba o třetinu vyšší na Facebooku než na Twitteru, je to právě druhá sledovaná sociální síť, kde má politička více sledujících (a to dokonce téměř čtyřikrát více).
- ⁷ Podobně jako Pekarová Adamová měl Rakušan více sledujících (zhruba dvakrát tolik) na Twitteru než na Facebooku.
- ⁸ Rakušan používal hesla *Vraťme zemi budoucnost* a *Nelhat, nekrást, nešvindlovat*, Pekarová Adamová *Pískej konec*, Babiš používal heslo *Budu se za vás rvát až do roztrhání těla*. Pouze SPD žádné konkrétní heslo nepoužívala, nicméně i Okamurův diskurz byl totožný jako diskurz celého jeho hnutí.
- ⁹ Označující „Brusel“ je zde používáno jako synonymum pro EU a nese negativní konotace.
- ¹⁰ De Vreese (2017, s. 3) uvádí tři základní prvky populismu. Základním společným prvkem je odkazování se na „hlas lidu“ (*vox populi*). Pokud se jedná o jediný prvek, který je přítomen, hovoříme o prázdném populismu. Druhým komponentem populismu je boj s elitami (dobrý lid vs. zlé elity, které si uzurpují moc a utlačují veřejnost). Pokud jsou přítomny zmíněné dva prvky, jedná se o tzv. antielitářský populismus. Třetím prvkem populismu je vyloučení členů společnosti, kteří nepatří do dané sociální skupiny, nemusí jít přitom jen o migranty (či

některá etnika), o čemž se v poslední době mluví nejčastěji, ale například i o homosexuály a další sociální skupiny či občany s opačným názorem (např. na pandemii koronaviru). Pokud jsou v populistickém diskurzu přítomny všechny tři tyto prvky, hovoříme o tzv. kompletním populismu.

- ¹¹ Tzv. měkký (*soft*) populismus se vyznačuje zlehčováním a zjednodušováním důležitých a složitých informací a také přímou komunikací s elektorátem. Tvrdý (*hard*) populismus pak k této komunikační strategii přidává ještě obviňování druhých a ostrou až vulgární rétoriku (Mazzoleni, 2008).

Literatura:

- AALBERG, T., VREESE de, C. H. Introduction: Comprehending Populist Political Communication. In AALBERG, T. et al., *Populist Political Communication in Europe*. New York: Routledge, 2017, pp. 3–11.
- AALBERG, T. et al. *Populist Political Communication in Europe*. New York: Routledge, 2017.
- AITCHISON, G. Three models of republican rights: juridical, parliamentary and populist. *Political studies*, 2017, Vol. 65, Nr. 2, pp. 339–355.
- BENNETT, S. et al. *Populist Communication on Social Media: Research Report*. Centre for Social Sciences, Centre of Excellence of the Hungarian Academy of Sciences, 2020.
- BOURDIEU, P. Les trois états du capital culturel. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1979, Vol. 30, Nr. 1, pp. 3–6.
- BRACCIALE, R., MARTELLA, A. Define the Populist Political Communication Style: The Case of Italian Political Leaders on Twitter. *Information, Communication & Society*, 2017, Vol. 20, Nr. 9, pp. 1310–1329.
- CANOVAN, M. *Populism*. Houghton Mifflin Harcourt P., 1981.
- CANOVAN, M. Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political studies*, 1999, Vol. 47, Nr. 1, pp. 2–16.
- CERVI, L., GARCÍA, F., MARÍN-LLADÓ, C. Populism, Twitter, and COVID-19: Narrative, Fantasies, and Desires. *Social Sciences*, 2021, Vol. 10, Nr. 8, p. 294.
- CÍSAŘ, O., KUBÁT, M. Czech Republic: Running the State Like a Family Business. In: BOBBA, G., HUBÉ, N. (eds.) *Populism and the Politicization of the COVID-19 Crisis in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2021, pp. 101–114.
- SAUSSURE de, F. Nature of the linguistic sign. *Course in general linguistics*, 1916, pp. 65–70.

- VREESE de, C. H. *Political journalism in a populist age*. Harvard Kennedy School, Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy, 11 December, 2017.
- ERNST, N. et al. Populists Prefer Social Media Over Talk Shows: An Analysis of Populist Messages and Stylistic Elements Across Six Countries. *Social Media + Society*, 2019, Vol. 5, Nr. 1, pp. 1–14.
- FAIRCLOUGH, N. Discourse and text: Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse & society*, 1992, Vol. 3, Nr. 2, pp. 193–217.
- FAIRCLOUGH, N. Political discourse in the media: An analytical framework. In BELL, A., GARRET, P. (eds.) *Approaches to media discourse*. Oxford: Blackwell, 1998, pp. 142–162).
- FAIRCLOUGH, N. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Routledge, 2013.
- FAIRCLOUGH, N., WODAK, R. Critical discourse analysis. In DIJK van, T. (ed.) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, 1997, Volume 2, pp. 258–284.
- FILIPEC, O., CHARVÁTOVÁ, D. Mezi lži a manipulací: analýza facebookové komunikace SPD před evropskými volbami 2019. In BUDZYŃSKA-DACA, A., RUSIN DYBALSKA, R. (eds.) *Dyskursy polityczne w Polsce i Czechach po roku 1989: gatunki, strategie komunikacyjne, wizerunki medialne / Politické diskurzy v Polsku a Česku po roce 1989: žánry, komunikační strategie, mediální obrazy*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2022, s. 97–112.
- HAWKINS, K. A. Is Chávez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 2009, Vol. 42, Nr. 8, pp. 1040–1067.
- HAWKINS, K. A., ROVIRA KALTWASSER, R., C. The ideational approach to populism. *Latin American Research Review*, 2017, Vol. 52, Nr. 4, pp. 513–528.
- CHARVÁTOVÁ, D., CHARVÁT, J., NIKLESOVÁ, E. Populismus jako komunikační strategie: případová studie SPD a Tomia Okamury. In BUDZYŃSKA-DACA, A., RUSIN DYBALSKA, R. (eds.) *Dyskursy polityczne w Polsce i Czechach po roku 1989: gatunki, strategie komunikacyjne, wizerunki medialne / Politické diskurzy v Polsku a Česku po roce 1989: žánry, komunikační strategie, mediální obrazy*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2022, s. 83–96.
- CHARVÁTOVÁ, D., NIKLESOVÁ, E. SPD a tematizace migrace v období před volbami do Evropského parlamentu 2019: případová studie facebookových příspěvků a výstupů v TV předvolebních debatách. *Civilia: odborná revue pro didaktiku společenských věd*, 2020, roč. 11, č. 2, s. 24–74.
- CHOVANEC, J. Performing populist style in context. In LOPIČIĆ, V., MIŠIĆ ILIĆ, B. (eds.) *Jezik, književnost, kontekst: Language, Literature, Context*. Niš: University of Niš, 2020, s. 31–44.
- JANKS, H. Critical discourse analysis as a research tool. *Discourse: studies in the cultural politics of education*, 1997, Vol. 18, Nr. 3, pp. 329–342.
- JØRGENSEN, M. W., PHILLIPS, L. J. *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage, 2002.
- KATSAMBEKIS, G. Constructing ‘the people’ of populism: A critique of the ideational approach from a discursive perspective. *Journal of Political Ideologies*, 2022, Vol. 27, Nr. 1, pp. 53–74.
- KUBÁT, M. Úvod do studia populismu. In KUBÁT, M., MEJSTŘÍK, M., KOCIAN, J. (eds.) *Populismus v časech krize*. Praha: Karolinum, 2016, s. 12–23.
- LACLAU, E. *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London: New Left Books, 1977.
- LACLAU, E. *On populist reason*. London: Verso, 2005.
- LACLAU, E., MOUFFE, C. *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. New York: Verso, 1985.
- LIPINŃSKI, A., STĘPIŃSKA, A. Polish Right-Wing Populisms in the Era of Social Media. *Problems of Post-Communism*, 2019, Vol. 66, Nr. 1, pp. 71–82.
- LOŠONC, A. Discursive dependence of politics with the confrontation between Republicanism and Neoliberalism. In VUKASOVIĆ, D., MATIĆ, P. (eds.) *Diskurs i politika / Discourse and Politics*. Belgrade: Institute for Political Studies, 2019, pp. 23–46.
- MANUCCI, L. Populism and the Media. In: Rovira Kaltwasser et al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 467–488.
- MAŠKARINEC, P., NOVOTNÝ, L. Von links nach rechts: Wandel der regionalen Unterstützung für die technokratisch-populistische Bewegung ANO 2011 bei den tschechischen Parlamentswahlen 2013 und 2017. *Austrian Journal of Political Science*, 2020, Jhrg. 49, Nr. 4, S. 1–14.
- MAZZOLENI, G. Populism and the media. In ALBERTAZZI, D., MCDONNELL, D. (eds.) *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. London: Palgrave Macmillan, 2008, pp. 49–64.
- MOFFITT, B. *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford: Stanford University Press, 2016.
- MOFFITT, B. Populism 2.0: Social media and the false allure of ‘unmediated’ representation. In FITZI, G. et al. *Populism and the Crisis of Democracy*. London: Routledge, 2018, pp. 30–46.
- MONTGOMERY, M. Populism in performance? Trump on the stump and his audience. *Journal of Language and Politics*, 2020, Vol. 19, Nr. 5, pp. 733–765.
- MUDDE, C. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 2004, Vol. 39, Nr. 4, pp. 542–563.

- MUDDE, C. Populism: An Ideational Approach. In ROVIRA KALTWASSER et al. (eds.) *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 27–47.
- MUDDE, C., ROVIRA KALTWASSER, C. Studying populism in comparative perspective: Reflections on the contemporary and future research agenda. *Comparative Political Studies*, 2018, Vol. 51, Nr. 13, pp. 1667–1693.
- NAXERA, V. 'Let us blow them down!': Corruption as the subject of (non-)populist communication of the Czech Pirate Party. *Politics*. 2021: <https://doi.org/10.1177/02633957211010984>.
- OSTIGUY, P. Populism: A Socio-Cultural Approach. In ROVIRA KALTWASSER et al. (eds.) *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 73–98.
- OSTIGUY, P., MOFFITT, B. Who Would Identify With An „Empty Signifier“?: The Relational, Performative Approach to Populism. In OSTIGUY, P., PANIZZA, F., MOFFITT, B. (eds.) *Populism in Global Perspective: A Performative and Discursive Approach*. London: Routledge, 2020, pp. 47–72.
- OSWALD, M. Populismus in den Vereinigten Staaten von Amerika. In LAMMERT, C., SIEWERT, M. B., VORMANN, B. (eds.) *Handbuch Politik USA*. Wiesbaden: Springer, 2020, S. 55–72.
- PANIZZA, F. Introduction: Populism and the Mirror of Democracy. In PANIZZA, F. (ed.) *Populism and the Mirror of Democracy* (pp. 1–31). New York: Verso, 2005, pp. 1–31.
- PANIZZA, F., STAVRAKAKIS, Y. Populism, Hegemony, and the Political Construction of „The People“: A Discursive Approach. In OSTIGUY, P., PANIZZA, F., MOFFITT, B. (eds.) *Populism in Global Perspective: A Performative and Discursive Approach*. London: Routledge, 2020, pp. 21–46.
- POSTILL, J. Populism and Social Media: A Global Perspective. *Media, Culture & Society*, 2018, Vol. 40, Nr. 5, pp. 754–765.
- REINEMANN, C. The missing link: Effects of populist communication on citizens. In KRÄMER, B., HOLTZ-BACHA, C. (Eds.), *Perspectives on Populism and the Media: Avenues for Research*. Baden-Baden: Nomos, 2020, pp. 215–234.
- STULÍK, O., PALEČEK, J. 'Recall' as an Empty Signifier – The Problem of SPD Party Populism. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 2021, Vol. 21, Nr. 2, pp. 521–540.
- TAGGART, P. *Populism*. Philadelphia: Open University Press, 2000.
- TAGGART, P. Populism and Representative Politics in Contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies*, 2004, Vol. 9, Nr. 3, pp. 269–288.
- WEYLAND, K. Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics. *Comparative politics*, 2001, Vol. 34, Nr. 1, pp. 1–22.

- WEYLAND, K. Populism: A Political-Strategic Approach. In ROVIRA KALTWASSER et al. (eds.) *The Oxford Handbook of Populism* (pp. 48–72). Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 48–72.
- WODAK, R., KRZYŻANOWSKI, M. Right-wing populism in Europe & USA: Contesting politics & discourse beyond „Orbanism“ and „Trumpism. *Journal of Language and Politics*, 2017, Vol. 16, Nr. 4, pp. 471–484.

Zkoumané profily

- Facebook Markéty Pekarové Adamové. <https://www.facebook.com/marketa.pekarova.adamova.top09>
- Twitter Markéty Pekarové Adamové. https://twitter.com/market_a
- Facebook Tomia Okamury. <https://www.facebook.com/tomio.cz>
- Twitter Tomia Okamury. https://twitter.com/tomio_cz
- Facebook Víta Rakušana. <https://www.facebook.com/vitrakusancz>
- Twitter Víta Rakušana. https://twitter.com/Vit_Rakusan
- Facebook Andreje Babiše. <https://www.facebook.com/AndrejBabis>
- Twitter Andreje Babiše. <https://twitter.com/AndrejBabis>

Kontakt na autory příspěvku:

- Mgr. Jakub Charvát, Ph.D.
Metropolitní univerzita Praha
Katedra politologie a anglofonních studií
Dubečská 900/10
100 00 Praha 10 – Strašnice
e-mail: jakub.charvat@mup.cz
- Mgr. Jan Křovák
e-mail: jan.krovak@fsv.cuni.cz

Assessing self-awareness in career choice decisions among prospective Engineering students

Zita MANGNÉ KARDOS, Éva KOVÁCS

Abstract: Choosing a degree programme in higher education is one of the most important milestones in our lives. At this age, many people already have an occupation, but most of them have a school-leaving certificate attesting to the completion of a general secondary education. To facilitate this choice, the National Curriculum provides for career guidance as an important area for development in both primary and secondary education. The role of school is indisputable in further education and successful participation in the labour market. Interest and self-awareness play a key role in motivation to learn and reducing early school leaving. The success of a career choice decision is largely determined by career maturity (Rókusfalvy, 1969), the lack of which can result from a lack of adequate self-awareness (Zakar, 1988). They can also lead to overall career uncertainty (Völgyesy, 1976). In our research, we attempted to assess whether high school graduates interested in tertiary-level technical education made a decision that was appropriate to their orientation, self-awareness, and career knowledge. The study presents the results of a survey among high school graduates interested in technical education at the University of Pécs. One important aspect of the questionnaire used for the measurement was to assess the socio-economic status of the survey participants, their chosen degree programmes, their motivations for choosing a major and an

institution. The other important aspect was to present a comparative study of different production fields, such as interests, work environments, job knowledge by using Holland's Code and Super's Work Values Inventory questionnaires.

Key Words: Career choice decision, Self-awareness, Interest, Technical higher education, Career orientation

Introduction

Knowledge capital is a fundamental criterion for the efficiency, effectiveness and competitiveness of the knowledge economy and knowledge society. For this reason, the production, reproduction, and distribution of knowledge capital as an added value has become a priority. These tasks are primarily carried out by education. Higher education has been confronted with new challenges: tertiary education, previously considered elite, has become horizontally stratified, and many people have the opportunity for intra-generational mobility. At the same time, new trends have emerged in the labour market, with the disappearance of certain professions and the emergence of new ones to meet new challenges, particularly in knowledge-producing sectors. The rapid pace of change is reflected in the fact that the relevance of knowledge changes so rapidly that it can be considered obsolete even before the end of the training. Under the auspices of lifelong learning, adjustment and upgrading knowledge can be performed. The paradigm shift in higher education is reflected in the fact that supply-driven education is now being pushed by market demand, complemented by local and regional needs, cooperation with industrial partners in research and development, and the appreciation of adult learning (Besenyei, 2009).

Even though the decision to choose a degree programme is no longer necessarily a final one, it can still play a significant role in the future path of young people. The process of choosing a career is a search process, which can take several years. Besides acquiring information, the young individual is influenced by their social environment, parents, teachers, friends, and schoolmates, depending on their social background throughout

this process. According to Halász (2001), parental aspiration, which depends on their own education and experience, is of crucial importance, as parents generally want their children to gain a better education and thus a more advantageous position in the labour market and significantly better living conditions. Zakar (1988) argues that in this process of self-actualisation, the individual tries to make optimal use of their own potential, integrate effectively and actively into the process of division of labour and adapt to their working environment. As the transition to adulthood has become more protracted, committing oneself to a career has also become more uncertain (Somlai, 2010). The lack of information available to young individuals to make the right choice makes it difficult to choose from the many options available, and many young individuals experience the so-called 'Quarterlife Crisis.' This is an age-related crisis during which the career choice is not well thought through and the student only starts to reassess whether they have chosen the right career when nearing the completion of the graduate degree or when graduating (Lukács, 2007). When choosing an appropriate career in terms of quality, the degree of development of personality factors needs to be assessed. In preparing for a career choice, it is necessary to identify the personality traits on which a job role based on good self-assessment can be built (Szilágyi, 2003). Super (1968) uses the concept of career development instead of career choice, which is a lifelong process and encompasses work-related aspects. In his view, career development is a process of self-definition and self-development, in which abilities and interests are clarified and the way of understanding the world is shaped in close interaction with the environment. Self-definition is initially formed in the family environment and then transformed into various professional situations. Thus, both career development and the development of self-definition are the results of interactions between various individual and socio-cultural factors.

The choice of higher education institutions in Hungary is characterised by the densification of the catchment areas and the concentration of higher education in Budapest. Rural universities attract young people wanting to continue their studies from the surrounding regions. These universities can also ensure their placement in the labour market

(Teperics-Dorogi, 2014). However, in addition to regional location, the nature of the institution and the specificity of the course also play a crucial role in the learning mobility of young people entering higher education. These can be due to the fact that although more general courses are strongly affected by regional effects, the same effects cannot be applied to more specific courses (Rechnitzer-Smahó, 2007). As for the students' expectations, several factors have emerged in recent years that had not been considered before. In the past, the reputation of the higher education institution, the academic values of the teaching staff and the quality of the lecturers were considered to be decisive factors (Rechnitzer-Hardi, 2003; Kiss, Tagai & Telbisz, 2008), nowadays the distance of the place of residence from the higher education institution, the quantity and quality of services provided by the institution, such as the dormitory, language training, the cost of living, entertainment and cultural opportunities, future job prospects, the economic development of the region and the availability of service providers, have become important factors (Rechnitzer-Hardi, 2003).

To maintain economic competitiveness, it is essential to stay at the forefront of R & D & I areas, as they provide the highest added value to strengthen the position in the value chain and thus enable companies to play an increasingly important role in global production. We can also experience a major restructuring in the labour market due to the fourth industrial revolution. Demand for less skilled jobs is declining, while demand for skilled jobs, especially those requiring digital skills, is soaring (Szalavetz, 2018). This has a tremendous effect on the education system, particularly affecting young people who want to continue their education. According to Palcsok (2018), this has led to an increase in demand for engineering and IT courses in recent years. However, this does not seem to be enough, as a 2016 EMMI study shows that the labour market demand for STEM graduates exceeds supply, to an extent that it is already threatening the stability of the economy. High drop-out rates are exacerbating the situation. High-achieving students tend to choose other higher education courses, while STEM courses are not very popular. There is no real competition for entry and the oversubscription rate is not high. According to the 2020 admission statistics, 42.54% of

applicants in STEM fields started their studies in engineering, 35,17 % in IT and 22.29% in science.

One possible way to alleviate the shortage of professionals and increase the number of applicants to STEM fields is to attract women into these disciplines. Higher education typically has a higher participation rate of female students. According to the 2019 KSH (the Hungarian Central Statistical Office) survey, the proportion of female students was 51,5 %, compared to 48,5 % for men. When looking at the distribution of disciplines, a much more detailed picture is revealed. In engineering, female participation is only 26,6 %, in contrast to 73.4% of male participation, and in computer science the proportion is even more disparate, with women representing 15,8 % compared to 84,2 % of men. In science, the figures are much more evenly balanced, with 49,4 % of female participation compared to 50,6 % of male participation. However, low female participation rates are a problem in other OECD countries too (OECD PISA, 2006).

To successfully bridge this problem, several obstacles need to be overcome simultaneously. The low level of female participation in technical education might be the result of traditional societies. Gender roles and stereotypes are already present in their childhood socialisation, which pushes them towards more traditional, 'feminine' occupations from an early age. The „hidden curriculum“ and gender-neutral education also favour boys, while girls are not encouraged to orient themselves towards scientific and technical fields (Pető, 2018). The phenomenon of the glass wall, which is in fact the horizontal segregation of women, channels women into certain fields that are now feminised, while the glass ceiling, the vertical segregation of women, is a barrier to their career progression (Takács, 2020). Despite the feminisation of higher education, few women choose to pursue STEM fields. For those women who do manage to break through the glass ceiling, the cold, chilly climate that characterises the communication and business environment of the typical male world is a further challenge. Many leave the profession, foregoing career opportunities and turning to more feminine professions (Britton, 2017; Séllei, 2015).

1 Description of the research

Our study was conducted among senior high school students interested in technical education at the University of Pécs in December 2021 and February 2022. The measurements were carried out using a self-developed questionnaire. The sample size (N) was 146, of which 95 were males and 51 females. The sample cannot be considered statistically representative, but as all the respondents are interested in MTMI disciplines, it is suitable for analysing the motivations, interests and value preferences.

1.1 Socio-economic studies

The first question of the questionnaire was designed to assess the programmes that the sample group would like to apply for. They were given the option of multiple choices when answering.

Figure 1 shows the interest in the programmes offered by gender, and Table 1 shows the order of preference for the programmes by gender. The table clearly shows that for males, computer science is by far the most popular discipline, with the other classical engineering disciplines i.e., electrical engineering, mechanical engineering, civil engineering and architecture being well behind, but chosen by roughly the same proportion of respondents. There are two types of higher-level vocational courses, Higher-level Vocational Training in Television production and in Engineering. The former programme is essentially a creative, artistic one, and 90 credits can be transferred when entering a bachelor's degree courses in Communication, Media, or Cinematography. The Higher-level Vocational Training in Engineering offering various specialisations is specifically designed to promote further studies in relevant undergraduate programmes, which are also provided at institutional level. However, only one male and two females were interested in it. It would be worthwhile to carry out further research to find out the reasons, as many people are not able to enter higher education due to the requirements of an advanced level school-leaving examination and a language examination. Thus, a higher-level vocational training could be a good opportunity for them to obtain a degree. This number is slightly bigger for the Higher-level Vocational Training in Television production, in

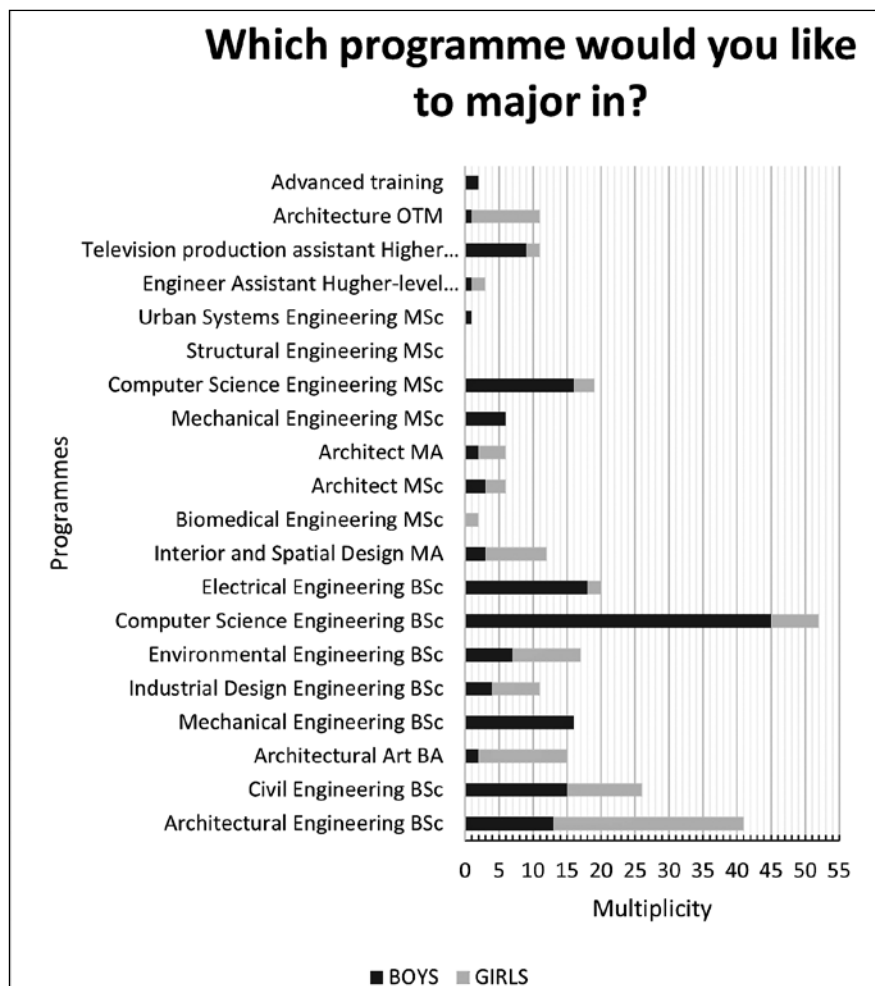

Figure 1: Interest in the programmes by gender.
 Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

which 9 males and 2 females are interested. Obviously, the most attractive programmes for females are Architecture and Civil Engineering, although the number of female students in Civil and Environmental Engineering is increasing. More „engineering“ subjects such as electrical and mechanical engineering are no longer considered attractive at all.

Order of preference for the programmes	Males	Females
1.	Computer Science Engineering, Bsc. (45)	Architectural Engineering, Bsc. (28)
2.	Electrical Engineering, Bsc. (18)	Architectural Artist BA (13)
3.	Mechanical Engineering, Bsc. (16) Computer Science Engineering, Msc. (16)	Civil Engineering, Bsc. (11)
4.	Civil Engineering, Bsc. (15)	Environmental Engineering, Bsc. (10), Architect (undivided training offering a master's degree) (10)
5.	Architectural Engineering, Bsc. (13)	Interior and Spatial Design BA (9)
6.	Television production assistant Higher-level Vocational Training (9)	Interior and Spatial Design, Bsc. (7), Computer Science Engineering, Bsc. (7)

Table 1: Order of preference for the programmes by gender.
 Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

Since the 1980 s, sociologists have been researching and studying with particular attention the changing trends of the young generation, which have several historical antecedents. With the rise of child-centred education, young people have become more and more independent, the stages of their lives have undergone major changes, and the age of education, family formation and independent adulthood has been postponed as youthhood has been protracted. The career choice decision is one of the most important milestones in an individual's life, significantly influencing the course of their active career. A wide range of factors need to be

considered when deciding, such as individual professional interests, the encouragement of family, relatives, friends, the prestige of the higher education institution, the distance between the place of residence and the higher education institution, future job and earning opportunities, other people's opinions, and personal experiences. In our survey, we divided the assessment of this into two separate parts. Regarding the choice of the programme, we wanted to know which persons had the greatest influence on the respondents' decision making on their career.

To assess the motivations for choosing a career in engineering, we examined the motivations most probably leading the target group to choose a profession. We measured agreement with seven attitudinal statements (individual choice, parents, siblings, teachers, relatives and acquaintances, schoolmates and friends, others) on a five-point Likert scale.

The respondents marked 1 for „not at all influenced“ and 5 for „totally influenced“.

The mean average scores of those who influenced the respondents' career choice on a five-point Likert scale are shown in Figure 2.

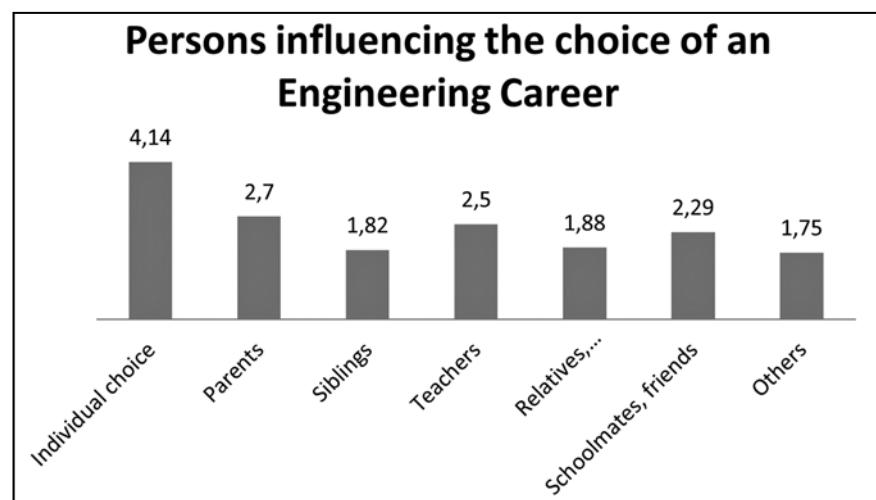

Figure 2.: Persons influencing the choice of an engineering career, mean average values.

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

The graph clearly shows that self-interest and individual motivation were more important, while the influence of parents, teachers and schoolmates contributed significantly less to the outcome of their choice. Self-awareness plays a key role in the process of career development, including knowledge of acquired skills, abilities, skills, interests, and factors influencing social integration (Keményné, 1989). In the process of shaping a life path, self-image predicts one's successes and failures. It is therefore of vital importance to develop and constantly review it. Whilst choosing a secondary school is obviously driven by an early stage of curiosity and a desire for adulthood, self-image and reality do not yet play a major role (Ginzberg et al., 1951), and the parental influence is crucial. They are the role model for their children (Csirszka, 1966), but four or five years later, when young individuals apply for higher education, the parental role is already preceded by individual choice and the realisation of self-image. According to Völgyesy (1976), the development of career interest starts only during the secondary school years and career guidance plays a major role in this process.

It must be seen that career choice is a decision-making process that is refined and developed over the years, and influenced by experience, personality development and environmental impacts. Career maturity is the result of the identification with career knowledge and self-awareness (Rókusfalvy, 1969). Career development and the development of self-definition are shaped by the interactions between the individual and their socio-cultural environment (Szilágyi, 2003), and knowledge and experience shape the future career image (Szentés, 2016). In his developmental theory Super (1971, in Szilágyi, 2003) emphasises that vocational development is part of and parallel to personal development, with 15–24-year-olds in the discovery stage. During the softening phase in secondary school, young individuals already have an idea of the different training programmes and professions. Thus, along the lines of curiosity, inclinations, and aptitudes, they try out this self-image in selected professional fields in higher education, or as Super calls it, in the transition phase.

The choice of higher education institution has a significant impact on the life course of prospective students, as it can project not only their

financial situation but also their future place of residence and social relations (Galotti-Mark, 1994). Csuka and Banász (2014) found that several aspects contributed to this choice. For example, the socio-economic situation of students, the educational attainment of parents, expected costs, the career advice of relatives and acquaintances, as well as the location and ranking of the institution among higher education institutions, its prestige, infrastructure, and quality of education.

The second question of our study in this area was to find out which criteria played a role in the choice of higher education institution. To assess the motivation for choosing an institution, we looked at the motivations that the target group was assumed to be driven by. We measured agreement with seven attitudinal statements (geographical distance, quality of training, diversification of training, university and faculty reputation, opportunities for further training, good employment opportunities, others) on a five-point Likert scale.

The respondents marked 1 for „not at all influenced“ and 5 for „fully influenced“.

Figure 3 shows the mean average value of respondents' answers to each attitude. It can be concluded that the target group primarily considers the quality of the training provided by the institution to be important, but a significant factor is the opportunities for upgrading, the reputation of the university and the faculty, and good employment opportunities. Quality encompasses several aspects. Quality education is a sign of efficiency, effectiveness, and equity (Lannert, 2004). The economics of efficiency reflects the return on investment or the maximisation of benefits. This can be achieved in two ways, on an accrual or a cash basis: in the former case, the aim is to achieve the maximum result with all available resources, while in the latter case, the aim is to achieve a given output with the minimum use of resources (Hausmann, 2009). In higher education terms, it means providing the student with quality education - even at the cost of financial sacrifice - that will give them a marketable degree. In assessing effectiveness, we also need to consider drop-out rates, the number of graduates and job opportunities (Csuka-Banász, 2014). The issue of equity has come to the fore with the massification of higher

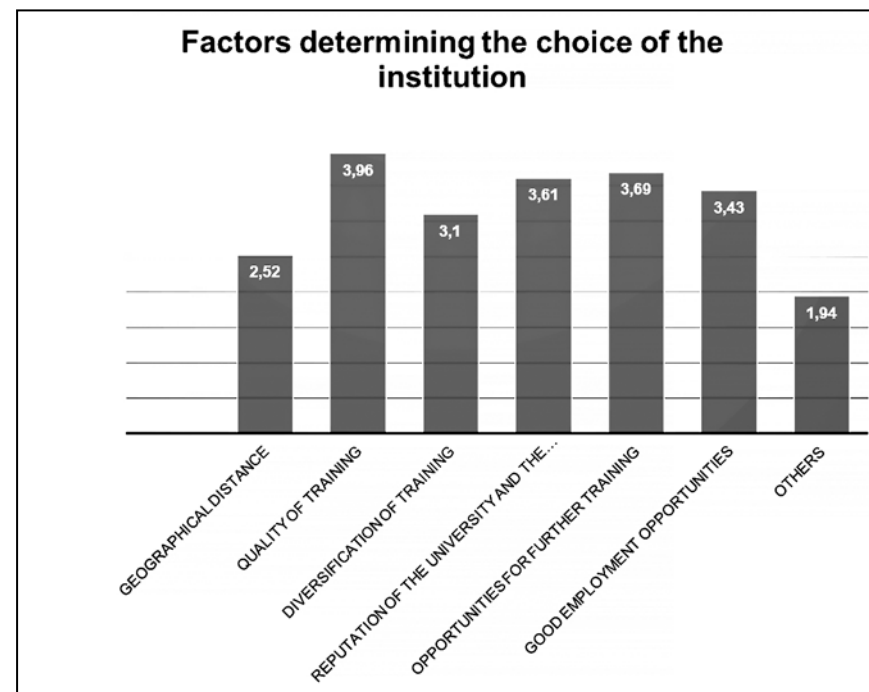

Figure 3: Factors determining the choice of the institution, mean average values.

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

education. Higher education, previously considered 'elite', has opened its doors to many social groups who previously had no chance of accessing tertiary education. These groups of students are identified in the international literature as atypical groups and the scope of the concept is quite broad. They include low-status persons from disadvantaged or severely disadvantaged backgrounds, persons with disabilities, working women with families, older generations, and immigrant students (Tózsér, 2012).

The need for quality education has therefore increased significantly, with usable, marketable knowledge determining the labour market participation of young graduates. With the generalisation of a lifelong learning approach, young people also want to improve their labour market position and have a „flexicurity“ to avoid unemployment and change jobs. They

are the generation that is trying to „wear several hats“, prepared to identify with the ever-changing labour market expectations. The possibility of further training is therefore important for them, thereby increasing the value of their qualifications. The reputation of the university and faculty is also linked to quality, since for many people it is presumably a status symbol to obtain a degree from a particular higher education institution. Geographical distance was a relatively low motivator for the group surveyed, presumably because the university’s educational offer is a good attraction for secondary school students living in and around the county.

1.2 Career guidance studies

In our further study, we used two questionnaires (Holland, Super), applied in career guidance counselling for decades, to examine the interest and work value orientation of the sample group.

The first questionnaire, the Holland Code (RIASEC) Career Test, was developed by J. L. Holland in the 1970 s as a result of many years of research. His model was originally developed for vocational training in the United States but is now widely used in today’s career guidance systems.

The first stage of self-discovery is the identification of interests. Interests can be observed from early childhood, as the child selects the things they find particularly interesting from the environment surrounding them and thus develops an emotional attachment to them (Budavári-Takács, 2012). However, the object of interest may change over the years, largely due to the influence of the environment. The intensity of interest is also an important aspect, as we may be interested in something on a daily or weekly basis, or even much less frequently (Szilágyi, 2002). If we choose to do a job that we are interested in, the results are clearly more effective than if we just do it mechanically. Furthermore, if our competences are also appropriate to the chosen profession, our effectiveness can be multiplied. According to Holland, occupational interest reflects human preferences for the behaviours, situations and contexts in which one performs an activity or realises its outcomes. The personality traits play a decisive role in the success and satisfaction of individuals in their chosen occupations throughout their lives. Holland classified occupational interests into six types and organised them into a hexagon to create his

model. The six personality types were named Realistic (R), Investigative (I), Artistic (A), Social (S), Enterprising (E) and Conventional (C), and the model was known as RIASEC from the combination of the initials. Based on the attributes of the different personality types, the matching occupations can be identified with a good probability.

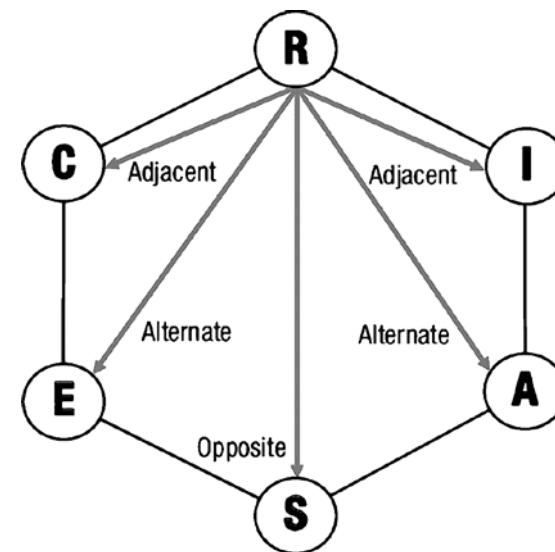

Figure 4: Holland’s hexagon model and degrees of congruence.
Source: Nye et al., 2012.

The hexagonal placement of the six interest types is not a matter of chance; the distances between the personality types are inversely proportional to the degree of similarity between them. This means that the realistic, investigative and conventional personality types are adjacent to each other, i.e., they are most similar; the realistic, artistic and enterprising personality types are alternatives, with a medium degree of similarity, while the realistic and social personality types are opposite, i.e., they are not very similar. Several studies with large samples of US college students and unemployed adults have demonstrated the appropriateness of the personality types placed in the hexagon (Day & Rounds, 1998; Day, Rounds & Swaney, 1998).

It has also been observed that only a very small number of people are characterized by a single area of interest, most of us generally have many traits in common and a mixture of interests (Budavári-Takács, Kasik, 2014). Individuals within a given occupational group have similar personality traits, and therefore it can be assumed that they act similarly in given situations. Consequently, the performance and success of a person with a given interest in each job group can be relatively well described (Antalovits, 2002).

Holland (1997) also proposed six types of work environments according to the RIASEC interests, arguing that people are attracted to work environments that match their interests. He also argued that individuals' work attitudes and behaviours are influenced by similarities between interests and environments. This means that they are more satisfied, successful and persistent in an environment that is congruent with their interests. He also emphasised that an individual's environment is rarely homogeneous, meaning that there are many different sub-environments, even within an organisation, which can affect the individual.

The classical engineering career falls into the realistic personality type. The realistic person is a masculine, emotionally stable, socially insensitive, present-oriented type. This type of person likes to work with machines and equipment and builds on his motor skills and dexterity in his work. He/she is not a communicative person but prefers mathematical tasks. We have shown above that it is the males are more likely to choose a classical engineering course, and for this reason we have separated the analysis of males' and females' personality types.

Table 2 shows the average mean scores, modes, medians and standard deviations for males' personality types.

In terms of average mean scores, the males are predominantly a conventional personality type. According to Holland, this type of person prefers clearly defined tasks that require meticulous attention to detail, follows the rules, adheres strictly to deadlines, requires top-down direction and a habitual, steady-state approach. As this type is strict about meeting deadlines, they do not like to leave a task half started. For people with this personality type, Holland recommends administrative, legal and business jobs.

	Mean	Mode	Median	Standard deviation
Realistic	11,377	16	14	3,48
Investigative	14,189	13	14	3,22
Artistic	13,716	16	14	3,43
Social	12,916	12	13	3,52
Enterprising	14,105	14	14	3,31
Conventional	14,75	18	15	3,61

Table 2: Average mean scores, modes, medians and standard deviations for personality types for males.

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

The second personality type for males is the investigative one. These people are interested in learning about the world, exploring and looking for connections and doing scientific research. Therefore, they are recommended to take up technical or scientific careers. Although the personality type primarily suited to engineering occupations, the realistic, comes last, it shares similar personality traits with the investigative type in terms of hexagonal positioning. As a result, the career orientation of males can be said to be in the right direction, and they can be steered towards engineering careers with the help of appropriate career guidance activities.

	Mean	Mode	Median	Standard deviation
Realistic	12,86	15	13	3,66
Investigative	12,94	14	14	3,76
Artistic	16,9	20	18	3,14
Social	13,59	15	14	3,56
Enterprising	14,39	14	14	2,97
Conventional	15,12	15	15	3,05

Table 3: Average mean scores, modes, medians and standard deviations for personality types for females.

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

Table 3 shows the average mean scores, modes, medians and standard deviations for females' personality types. The table on the order

of preference of courses shows that a very high proportion of females are mainly looking for arts programmes in engineering. In addition to classical engineering skills, the arts programmes place particular emphasis on the development of aesthetic skills, so it is not surprising that all the applicants are required to take a preliminary drawing competence exam. These programmes are particularly recommended for people with a creative personality type. The creative type tries to find new solutions based on previously acquired knowledge, skills and abilities, and likes to solve problems independently and creatively. Aesthetic and independence are important to them, as is the ability to express their emotions and themselves. Emotionally, they are highly intuitive and tend to rely on their feelings to make decisions, they feel the need to create. In terms of average mean scores, the females are predominantly a creative personality type, with a very high score of 16.9. Their mode is the maximum score available, 20. Given that mode is the most frequent number in the sample, this is a very good result, as it shows that they fully meet the criteria for the personality trait. Also, in terms of median, the creative personality trait reaches the highest number, and since the median is the middle number that „cuts the population in half“, it can be said that at least 50% of the sample scored 19 or 20 on this creative personality trait. The standard deviations for each personality type are slightly higher than those for males, with a difference between the lowest and highest value of 0.79.

Donald Super's Work Value Questionnaire was first published in 1962, but he began his own study on career patterns (Career Pattern Study) in the 1950 s. The pioneering nature of his theory stems from the fact that he was the first to link the processes of developmental psychology, career choice, career adjustment and occupational activity, thus enabling the matching of personality and the world around the person. In his theses, he argues that people are suited to a wide range of careers because of their diversity, and that expectations, preferences and life situations are constantly changing, i.e., career choice and professional integration are not static but dynamic. This process is in fact a succession of different life stages, the stages themselves being growth, exploration, establishment, maintenance and decline. The stages can be further broken down

into sub-stages. The career model is determined by the socio-economic status of the individual, their skills, personality traits and professional opportunities. Professional development is a combination of self-concept and personality development, with skills, interests and professional roles evolving and developing, and self-actualisation.

The test group is in a life stage of discovery and a sub-stage of transition. By this time, young people have a firmly defined self-image, which they are trying to test in a professional field. This may mean taking up a job, taking part in higher education or both. Reality already plays a major role in their decisions. Super's Work Value Questionnaire contains 15 work values, using 45 items to clearly define them.

Table 4 shows the ranking of the work values by the average mean scores, modes, medians and standard deviations for males.

Work values	Average mean score	Mode	Median	Standard deviation
Economic return	12,17	13	13	2,55
Way of life	12,14	12	12	2,31
Variety	12,06	12	12	2,33
Independence	11,77	13	12	2,40
Creativity	11,25	9	11	2,58
Prestige	11,14	12	11	2,45
Associates	10,99	11	11	2,50
Intellectual stimulation	10,80	12	11	2,17
Altruism	10,58	11	11	2,86
Achievement	10,51	11	11	2,13
Supervisory relationships	10,43	10	11	2,59
Playfulness	9,72	11	10	2,30
Aesthetic	9,66	11	10	2,57
Management	9,58	10	10	3,04
Human values	8,93	8	9	2,58

Table 4: Ranking of the work values by the average mean scores, modes, medians and standard deviations for males.

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

Altruism, way of life and variety scored highest in the ranking of values, meaning that these people appreciate well-paid jobs for financial security, whether for now or in retirement, want to implement their individual ideas in their work and have a challenging, non-monotonous job. The results are similar when examining the modes and medians, with the difference that independence is ranked first next to economic return. The standard deviation of values shows similar results with no outliers. The work values ranking does not match their personality trait, as in their case achievement, supervisory relationships and management are congruent, however, these work values can be found in the bottom third.

We also examined the ranking of work values for females, as shown in Table 5.

	Average mean score	Mode	Median	Standard deviation
Creativity	13,37	15	14	1,67
Way of life	13,22	14	14	1,80
Variety	13,02	15	13	1,77
Economic returns	12,71	15	13	2,31
Aesthetic	12,37	13	13	2,31
Altruism	12,29	12	12	2,27
Intellectual stimulus	12,00	12	12	1,87
Associates	11,86	13	12	2,23
Independence	11,80	13	12	2,09
Prestige	11,76	15	12	2,59
Achievement	10,71	10	11	1,97
Supervisory relationships	10,65	11	11	2,64
Playfulness	9,25	9	9	2,23
Management	9,10	10	9	2,84
Human values	8,41	7	8	2,36

Table 5: Ranking of the work values by the average mean scores, modes, medians and standard deviations for females.

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

From the table we can see that four of the top one-third (5) work values show correspondence, with only some discrepancy in the

order. While for males, economic returns, i.e., jobs with good earning potential, is the most dominant value regarding future work, for females, creativity, i.e., the pleasure of creating, is the most important one. Way of life and variety are the 2nd and 3rd most important work values for both genders, meaning that it is important for both males and females to develop a lifestyle that is in harmony with their own vision, and that work activities provide pleasure and enjoyment and not just a task to be done. Independence, i.e., working at one's own pace and in one's own way, seems to be more important for males, is the 4th most important work value for them. For females, this work value is in the middle third, which means that it is not an important decision factor for them. Creativity ranks lower for males, but can be found in the top third, so it is obviously something they consider when looking for a job. Also in the bottom third, 4 of the 5 work values are identical for both genders, with one exception. It is worth noting that human values, i.e., thinking about the future and creating values for the future generation, are ranked last by both sexes. This could also be a generational phenomenon, as several studies have shown that today's young people think that their life is about themselves, they are not interested in the past, and care about the future only to the extent that they can realize their self-fulfilment and accomplish great things (Csehné, 2017). Also in the bottom third are supervisory relationships, i.e., work which is carried out under a supervisor that is fair and with whom one can get along; playfulness, i.e., work that is like playing a game; management, i.e., work which allows one to plan and lay out work for others, and for males, aesthetic, i.e., work which allows one to make beautiful things and contribute beauty to the world, and for females, achievement, i.e. work that gives one the feeling of accomplishment in doing a job well.

The same order can be established when evaluating based on modes. When examining the standard deviations of the values, relatively smaller values were obtained for females, and the values do not show any outliers either.

1.3 Relationship between personality types and work values

The determination of the work values associated with personality types was carried out by means of a correlation test, with the work values as dependent variables and the personality types as independent variables.

Table 6 shows the test for males, with the strength of the green colour indicating the strength of the correlation and hence the strength of the relationship, and the strength of the red colour indicating the absence of the correlation and hence the lack of the relationship.

	<i>Realistic</i>	<i>Investigative</i>	<i>Artistic</i>	<i>Social</i>	<i>Enterprising</i>	<i>Conventional</i>
Intellectual stimulus	0,4238	0,6042	0,6252	0,4678	0,4671	0,5119
Altruism	0,3109	0,4391	0,6145	0,7411	0,4640	0,5595
Economic returns	0,4427	0,3668	0,3674	0,3802	0,4799	0,5188
Variety	0,4818	0,5073	0,5286	0,3705	0,4903	0,4881
Independence	0,4841	0,4809	0,5315	0,4126	0,5605	0,5305
Prestige	0,4135	0,3439	0,3450	0,3661	0,3624	0,4692
Aesthetic	0,2937	0,3730	0,6224	0,4936	0,2670	0,2813
Associates	0,3816	0,3747	0,3789	0,4115	0,4069	0,4979
Playfulness	0,3723	0,4028	0,4762	0,3419	0,2713	0,2969
Way of life	0,4966	0,5139	0,5786	0,4175	0,4321	0,4472
Supervisory relationships	0,3273	0,3773	0,3527	0,4517	0,3925	0,5032
Human values	0,4297	0,5446	0,6235	0,7964	0,5792	0,6099
Achievement	0,4486	0,5259	0,5565	0,5114	0,4562	0,5323
Creativity	0,5036	0,5578	0,6404	0,4762	0,4083	0,4178
Management	0,3567	0,316	0,3838	0,3411	0,6376	0,4347

Table 6: Pearson correlation test for males (Sign: $p < 0.001$).

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

It can be stated that the conventional personality type is characterised by an acceptance of human values, altruism, independence and achievement and a rejection of aesthetic and playfulness.

Table 7 shows the results for females, with the strength of the green colour indicating the strength of the correlation and hence the strength of the relationship, and the strength of the red colour indicating the absence of the correlation and hence the lack of the relationship.

	<i>Realistic</i>	<i>Investigative</i>	<i>Artistic</i>	<i>Social</i>	<i>Enterprising</i>	<i>Conventional</i>
Intellectual stimulus	0,3526	0,2158	0,3655	0,0513	0,2163	0,1968
Altruism	0,1636	0,1587	0,0970	0,4572	0,4872	0,293
Economic returns	0,0863	0,1356	0,1919	0,2310	0,3608	0,1044
Variety	0,3184	-0,003	0,5254	0,0584	0,0934	-0,0152
Independence	0,3541	0,2877	0,3296	0,2097	0,4281	0,4118
Prestige	0,2131	-0,0240	0,2432	0,2021	0,4668	0,4138
Aesthetic	0,1629	-0,1858	0,6048	0,0849	0,0278	0,1045
Associates	0,1066	0,1322	0,1068	0,3715	0,4310	0,4322
Playfulness	0,0479	0,1446	0,0151	0,2561	0,2807	0,1045
Way of life	0,2925	0,0019	0,4773	0,0671	0,2338	0,2207
Supervisory relationships	0,2562	0,0600	-0,0310	0,1118	0,2697	0,4044
Human values	0,3196	0,4697	0,0812	0,5521	0,5381	0,3544
Achievement	0,4294	0,4111	0,2117	0,1591	0,2826	0,4512
Creativity	0,4380	0,1175	0,5061	0,1507	0,2394	0,1872
Management	0,3159	0,3954	-0,0594	0,2275	0,5841	0,1508

Table 7: Pearson correlation test for females (Sign: $p < 0.001$).

Source: based on data from the 2021 and 2022 surveys.

From the table we can establish that the creative personality type is characterised by the acceptance of the aesthetic, variety, creativity and way of life, and the rejection of management, supervisory relationships and playfulness. There is congruence between the primary personality

type for females and their work value preferences, i.e., the main characteristics of the creative personality type are consistent with the results obtained from the correlation. This means that the females in the sample know themselves well and have chosen the professional orientation that best suits them.

Conclusion

The specificities of the digital age predict economic opportunities on an unprecedented scale. Innovation processes are becoming faster and more complex, and the practical application of the knowledge generated by its acquisition will further boost economic efficiency and growth. The need for a knowledge-based society and human capital have become key to economic growth. The labour market is particularly sensitive to the new challenges. However, technological change also implies the need to change knowledge and competences. Innovative processes are becoming faster and more complex, and the practical application of the knowledge generated by its acquisition is making economic efficiency and growth more complex. The impact of these trends on the labour market will require future workers to adapt continuously. Consequently, the competences that the economy expects workers to possess are constantly changing. The basic criterion for the knowledge economy and the knowledge society is knowledge capital, i.e., the production, reproduction and distribution of added value, which is primarily the task of education. The need for quality education has therefore become much more important, with usable, marketable knowledge determining the labour market participation of young graduates. Therefore, career guidance is an important area, as it is the basis for successful further education and successful labour market participation. From the perspective of our research topic, we highlight the potential of human resources, both in terms of career choice/career development and the development of self-definition. It is the weight of the highly qualified segment of the labour market and the presence of an institutional system that adequately supports local imprints of innovative behaviour that can combine to facilitate this type of, or otherwise expected, career orientation.

Literature

- BRITTON, D. M. Beyond the Chilly Climate: The Salience of Gender in Women's Academic Careers. *Gender & Society*, 2017, Vol. 31, Nr. 1, pp. 5–27.
- BESENYEI, L. A felsőoktatás helye és lehetőségei az életen át tartó tanulásban (Új kihívások – paradigmaváltás). VII. Nemzetközi Konferencia Miskolci Gazdaságtudományi Kar 2009., pp. 270–277.
- GALOTTI, K. M., MARK, M. C. How do high school students structure an important life decision? A short-term longitudinal study of the college decision-making process. *Research in Higher Education*, 1994, Vol. 35, Nr. 5, pp. 589–607.
- GINZBERG, E., GINSBERG, S. W., AXELRAD, S., HERMA, J. L. *Occupational Choice: An Approach to a General Theory*. New York: Columbia University Press, 1951.
- HALÁSZ, G. *Az oktatási rendszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2001.
- KISS, J., TAGAI, G., TELBISZ, E. A szürkeállomány területi különbségei – katedrán innen és túl. *Területi Statisztika*, 2008, pp. 315–333.
- KISS, Z. Fiatall magyar diplomások foglalkoztathatósága: Az első álláskeresői időt befolyásoló tényezők. In PUSZTAI, G., KOVÁCS, K. *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Nagyvárad, Partium Press, 2015, pp. 55–65.
- LANNERT, J., NAGY, B.A. nők helyzete a magyar tudományos életben. *Szociológiai Szemle*, 2011, Vol. 29, Nr. 4, pp. 63–82.
- LUKÁCS, F. Egyetemisták és főiskolások pályaválasztási bizonytalansága és a pályakonzultáció. In PUSKÁS-VAJDA, Z. (ed.) *Felsőoktatásban tanuló fiatalok problémái, útkeresése, pályafejlődése a 21. század kezdetén Magyarországon*. Budapest: FETA Könyvek 2007, pp.85–103.
- RECHNITZER J., HARDI, T. (eds.) *A Széchenyi István Egyetem hatása a régió fejlődésére. Tudományos Füzetek V. kötet*. Győr: Széchenyi István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézete, 2003.
- RÓKUSFALVY, P. *Pályaválasztás, pályaválasztási érettség*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1969.
- SÉLLEI, N. Professzornők a debreceni egyetemen. *Debreceni Szemle*, 2015, Vol. 3, pp. 260–277.
- SZALAVETZ, A. Ipari fejlődés és munka a tudásalapú társadalomban. *Magyar Tudomány*, 2018, Vol. 179, Nr. 1, pp. 55–60.
- SZILÁGYI, K. *Munka-pályatanácsadás mint professzió*. Budapest: Kollégium KFT, 2003.
- TAKÁCS, I. Akadályok a nők karrierjének útjában – a szervezetek útvesztői, *METSZETEK*, 2020, Vol. 9, Nr. 1, pp. 25–44.

- TÖZSÉR, Z. A „nem tradicionális“ hallgató. A nemzetközi szakirodalom tanulságai. Non- traditional students. Lessons from the international literature perspective. *Iskola-kultúra*, 2012, Vol. 1, Nr. 2, pp. 109–114.
- VÁMOSI, T. A komplex vizsgával kapcsolatos tapasztalatok az iskolarendszerű duális szakképzésben. *JATES*, 2020, Vol. 10, Nr. 1, pp. 82–98.
- VÖLGYESY, P. *A pályaválasztási döntés előkészítése*. Budapest: Tankönyv Kiadó, 1976.
- ZAKAR, A. *Pályaválasztási elméletek*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1988.

Kontakt na autorky příspěvku:

Zita Magné Kardos
Universität Pécs
Szántó Kovács János Str. 1/b
H-7633 Pécs
e-mail: mangne.zita@mik.pte.hu

Dr. Éva Kovács
Universität Pécs
Szántó Kovács János Str. 1/b
H-7633 Pécs
e-mail: kovacs.eva@mik.pte.hu

Realistický efekt Oty Pavla. Reprezentace a konstrukce reality v literární reportáži

Vratislav MAŇÁK

Ota Pavel's Reality Effect. The Respresentation and Construction of Reality in Literary Journalism

Abstract: This contribution is focusing on the representation and construction of reality in the literary journalism of the czech writer and journalist Ota Pavel. The study analysis the connection between positivism, literary realism and the birth of reportage as a genre. With using of literary structuralism and the concept of the „realist effect“, it shows what kind of textual strategies Ota Pavel's reports use to evoke the realist illusion of a direct connection to the actual world – and to fulfil their ambition of a reflexive representation of reality.

Key Words: Ota Pavel, Journalism, Literary journalism, Reportage, Representation of reality, Literary realism, Reality effect

Úvod

Český spisovatel Ota Pavel (1930–1973) patří mezi výrazné hlasy tuzemské poválečné literatury, a to zejména kvůli svým povídkovým sbírkám *Smrt krásných srnců* (1971) a *Jak jsem potkal ryby* (1974). Vzpomínkové prózy vracejí se nejen k dětství na Berounce, ale také k válečnému traumatu československých Židů, představovaly v době svého vydání

odložený příspěvek ke druhé vlně tuzemské literární reflexe světové války, v kontextu nastupující normalizace současně fungovaly jako vítané osvěžení oklešťovaného literárního života, a to jak pro kritiku, tak pro čtenářskou obec¹; o úspěchu u publika ostatně mohou svědčit i jejich následné filmové adaptace.²

Pro československé čtenáře nicméně nebylo jméno Oty Pavla (vlastním jménem Otto Popper) na začátku 70. let neznámé. Na knižní trh vstoupil už v únoru 1964, když armádní nakladatelství Naše Vojsko vydalo knižní reportáž *Dukla mezi mrakodrapy*, v níž Pavel coby sportovní reportér sledoval zámořské turné fotbalistů pražského klubu do Spojených států; v roce 1967 následovala *Plná bedna šampaňského* – soubor literárních reportáží o československých sportovcích, které Pavel v předcházejících letech s úspěchem i výrazným čtenářským ohlasem publikoval na stránkách československého tisku.

„Literáti ho považovali za pouze zručného sportovního novináře a sportovní novináři zase za zamindrákovaného literáta,“ glosovala Pavlovu dobovou pozici na pomezí profesních obcí novinářka Slávka Kopecká (Kaczorowski, 2020, s. 267) a třebaže citát nenese pozitivní konotace, výstižně upozorňuje na dvojdomou (a v kontextu české literární historie nikoliv ojedinělou) povahu spisovatelovy tvorby, která v sobě zahrnuje prozaické i žurnalistické výstupy.

Pro tuzemská mediální studia tak mohou být texty Oty Pavla cenným pramenem toho, jak lze pro výzkum žurnalistických textů využívat metodické postupy literární vědy. V tomto příspěvku se zaměříme konkrétněji na problematiku reprezentace a konstrukce reality v Pavlových sportovních reportážích, potažmo na to, jakým způsobem reportáže dosahují realistického účinku – a spolu s tím se pokusíme demonstrovat možnosti užití diskursivní a strukturální analýzy na mediálním obsahu.

1 Reportáž v diskursivně-strukturální perspektivě

Reportáž můžeme spolu s Mocnou definovat jako „publicisticko-beletristický žánr podávající očitě svědectví o aktuálních společenských jevech“ (2004, s. 568), případně s Osvaldovou jako žurnalistické zobrazení skutečnosti „na základě konkrétních, dokumentárních faktů při

použití mnohotvárných stylistických a kompozičních postupů“ (2010, s. 5) nejčastěji ve formě kompaktního příběhu – tzv. „story“, přičemž imperativ očitého svědectví – ono okřídlené „být při tom“ – je považován za ústřední proměnnou celého žánru.³

Literární reportáž, jakou sledujeme u Oty Pavla, se k reportáži vztahuje jako její žánrový subtyp, pomezí variace bližší krásné literatuře. Naplňuje sice výše uvedené proměnné, ale současně tenduje ke kreativnějšímu výrazu a její základní charakterový rys spočívá v beletrizaci publicistického textu.⁴

1.1 Reportáž jako dědička pozitivistických ambicí

Reportáž jako taková se v české a evropské žurnalistice začíná uplatňovat v poslední třetině 19. století souběžně s profesionalizací žurnalistiky, růstem čtenářské obce a rozvojem masového tisku.⁵ Jak naznačil už Barthes (2006), na ustavování žánrového profilu měl přímý vliv dobový diskurs⁶, který na odborné úrovni uplatňoval vědecký pozitivismus a na umělecké úrovni literární realismus. Jimi sdílený důraz na poznatelnost skutečnosti a schopnost ji objektivně deskribovat se do výstavbových principů reportáže významně propal a determinoval způsob, jakými reportéři včetně Oty Pavla přistupují k popisu světa, jinými slovy, jak reprezentují realitu.

Pozitivistickému předpokladu empiricky ověřitelné skutečnosti odpovídá zmíněný význam reportérova očitého svědectví, akcentování faktů, jaký sledujeme u Osvaldové (2010), stínuje rovněž pozitivistické pojetí světa jako souboru popsatečných faktů a pozitivistická východiska dodnes přetrvávají i v normativní novinářské kategorii objektivity (Ward, 2010), jež vyžaduje autorskou nestrannost, přísnou faktografičnost a informační úplnost coby záruku kvality textu.⁷

V kontextu řečeného můžeme o reportáži uvažovat jako o žánru, který na sebe ve způsobu, jakým zamýšlí referovat o aktuálním světě, klade mimetickou ambici, jinými slovy pracuje s předpokladem, že je realita poznatelná, popsatečná a zrcadlitelná⁸ a že ji jazyk svede nezkrasleně reflektovat. Jak připomíná Stuart Hall (2013), toto pojetí vychází z přesvědčení, že význam existuje už v mimojazykové zkušenosti aktuálního světa, a reprezentace je tedy jen jeho neproblematizovanou deskripcí.

Od kulturního obratu ovšem sociální vědy považují mimetickou teorii reprezentace za překonanou a sám Hall (ibid.) uvádí, že reprezentace je kulturně a časově podmíněná produkce významů, protože perfektně jasný význam objektů v mimojazykovém světě neexistuje.

Mimetická role reportáže se přinejmenším v perspektivě konstruktivistické teorie jeví jako iluzorní, (literární) reportáž ovšem konstantně deklaruje svou vazbu na každodenní svět jako na pole svých referencí – ostatně, sám Ota Pavel v korespondenci s bratrem Hugem v únoru 1967 staví reportáž do protikladu k beletrii, když píše: „Reportáž – povídka pravdy, to je jako když jdeš po cestě lesem a nesmíš a ani nemůžeš uhnout nalevo nebo napravo. A povídka – to je jako když se pustíš tím lesem křížem-krážem. Je v tom víc volnosti, víc fantazie, ale je to i těžší a krásnější“ (1990, s. 68).

V tuto chvíli je na místě se ptát, jaké strategie Pavlovy reportážní texty v intencích konstruktivistické teorie volí, aby zdání pravdivé reprezentace vůbec naplnily.

1.2 Reportáž jako dědička realistických strategií

Za východisko dalších úvah nám poslouží již zmíněný literární realismus. Tento pojem nevnímáme výlučně v perspektivě literární historie jako estetickou normu dominantní ve druhé polovině 19. století, kdy se reportáž žánrově ukotvovala čili jako uzavřenou vývojovou etapu písemnictví, ale uvažujeme o něm šířeji jako o diskursu – metodě reprezentování světa. Řeč je tedy o sérii praktik, které mají ambici vytvořit „dojem bezprostředního nazírání skutečnosti“ (Mukařovský, 2007, s. 403) a jejichž výstižnou definici nabízí Levine: „Realismus jakožto literární metoda může (...) být definován jako sebe-uvědomělé úsilí, často ve jménu nějaké morální iniciativy o sdělování pravdy⁹ či rozšiřování hranic lidského soucitu, vytvářející zdání, že literatura popisuje přímo (...) realitu samu“ (1981, s. 8).

Spolu s Hamonem můžeme dále konstatovat, že realismus pro naplnění tohoto úsilí pracuje s reprezentační iluzí a systematicky buduje zdání „jazyka monopolizovaného jedinou funkcí referenční, v níž znaky jsou adekvátní obdobou věcí“ (2002, s. 206), ačkoliv v případě literární reportáže je na místě uvažovat i o funkci umělecké, persvazivní, aj.

Literární teorie tuto strategii označuje za „realistický efekt“ (srov. Reckwitz, 2008, s. 660) případně „efekt reálného“ (Barthes, 2006), „efekt pravděpodobnosti“ (Chatman, 2008, s. 50) či „realistickou evokační funkci“ (Fořt, 2014, s. 34), esence nicméně vždy spočívá ve snaze budit „iluzi pravdivosti“ (Mukařovský, 2007, s. 403) a „pocit celistvosti“ (Herman, 1996, s. 13), a to prostřednictvím specifických uměleckých postupů.

V tuzemském kontextu se analýze jevu, který pro přehlednost dále označujeme už pouze jako realistický efekt, dotkl Tureček (2012) i Koten (2016) a nejdetailněji se mu věnoval Fořt (2014). V rovině básnických prostředků můžeme spolu s ním za realistický marker označit ústup od zjevné arteficialnosti a zaumnosti, což se v textu projevuje literárně nestylizovaným jazykem a promluvy postav imitujícími každodenní řeč.

Na rovině tematické stojí v centru zájmu život soudobé společnosti a existence jedince vetkaného do sítě sociálních vztahů, těmito vztahy ovlivňovaného a tyto vztahy ovlivňujícího (Fořt, 2014). K hloubkovému zobrazení lidské individuality realismus využívá psychologizaci postav čili nazírání jejich vnitřního prožívání coby prostředek k vysvětlení motivace jejich jednání.

Specifickou pozici získává v realismu bohatě užívaný popisný detail, dějově nemotivovaný a sloužící k zobrazení banalit každodennosti. Jak odhalil Barthes (2006), jeho zdánlivá neopodstatněnost a nepotřebnost má podvratnou motivaci, protože se snaží z procesu reprezentace vykazat označované a vztáhnout označující přímo k referenčním objektům ve vnější realitě – čili vzbudit zdání jediné funkce textu, jak na to upozornil Hamon, a sice funkce referenční.

Výrazná je i realistická pozice vypravěče. Jak uvádí už Bachtin (1980) a spolu s ním i Koten (2016), pro předmoderní románové texty byla typická zjevná dialogičnost, kdy referující vyprávění doprovázel i zcižující komentář vypravěče splývajícího často s autorem. Tuto narativní strategii změnil právě realismus, kdy autoři začali uplatňovat objektivizační tendence a aby zjevně fikční povahu textu oslabili, „ustoupili od narativních strategií, v nichž za slovy fikčního vypravěče neskrývané probleskoval autor, který se obracel k publiku mimo fikční svět a ostentativně manipuloval s vyprávěním“ (Koten, 2016, s. 737) a přiklonili se k objektivní er-formě.¹⁰

2 Realistický efekt Oty Pavla

S pomocí uvedených strategií konstruuje text zdání přímé, referenční vazby na reprezentovanou realitu a analýza reportáží o československých sportovcích pomůže dosvědčit, že Ota Pavel využívá možnosti realistického efektu pro svou novinářskou tvorbu i desítky let poté, co realismus jako dobová estetická norma pozbyl v próze dominance.

Imitace každodenní řeči se v Pavlových textech projevuje jak v pasážích vypravěče, tak v promluvách postav-sportovců. Časté je využívání forem hovorové i obecné češtiny a zejména výrazů typických pro sportovní slang, jako je „trhák“ pro Zátopkův běh (Pavel, 1977, s. 49), „morda“ pro fotbalový kop (Pavel, 2014, s. 18), „pumlíč“ pro míč (2014, s. 32), „híča“ a „kraksna“ pro špatný bicykl (1977, s. 144)¹¹ nebo „únik“ (1977, s. 49) pro sprint v etapě cyklistického závodu.

Ráz všední promluvy, typický už pro novinářskou tvorbu Pavlova oborového učitele Ludvíka Aškenazyho, nabývá své mezní podoby v reportáži *Omyl* o cyklistovi Janu Veselém.¹² Autor zde deleguje vypravěčskou úlohu na samotného sportovce a celý text pojímá jako Veselého nepřerušovaný monolog:

„Funkcionáři v tatrách osmičkách už poznali, že jim a sobě tentokrát žádnou slávu neudělám, a jak jezdili kolem, probodávali mě pohledy. Už mě pohřbili. Do té chvíle za mnou nepřišel ani jeden jedinej, aby se zeptal, proč mi to nejde, nebo se mě snažil nějak povzbudit – vždyť proto tam snad byli. Možná že by to nepomohlo, ale člověk by aspoň viděl zájem.

Ne aby tě načutli jako hadrák, když tě nepotřebujou, když ti to nejede. Ty jejich pohledy mi dodaly. Byli mezi nimi i ti, co po mých vítězstvích na stadiónech se ke mně před filmaři první tiskli a vystavovali se, aby je viděli jejich známí. Ještě teď jsem slyšel to jejich ‚Honzíku‘ a ‚Honzíčku.‘“ (Pavel, 1977, s. 20)

Příběh cyklisty, který byl v padesátých letech sankcionován za sportovní neúspěch, současně vyjevuje i Pavlův přístup k druhému realistickému markeru – pojetí postav. Nejen že text vyprávěný ich-formou hlavní postavy přináší vhled do sportovcovy psychologie; analyzovaná reportáž

současně reprezentuje hojně využívané sémantické gesto novinářových textů, na nějž upozornil i Kazczorowski (2020, s. 167): Ota Pavel narativ konstruuje jako případovou studii jedince překonávajícího zdánlivě nepřekonatelné překážky, a to jak vlastní fyzické limity, tak politické a společenské blokády. Právě tento konflikt také postavu zasazuje do sítě sociálních vztahů, tolik typické pro literární realismus.

Reportáž *Osm deka zlata* tak sleduje protektorátní nouzi a poválečný comeback gymnasty a medailisty z berlínské olympiády Aloise Hudce, reportáž *Brankář* s využitím postupů bildungsromanu a na úrovni úsporné miniatury líčí kariérní růst handicapovaného hokejového brankáře Josefa Mikoláše, pocházejícího ze sociálně znevýhodněných poměrů ostravské chudiny. I v těchto případech texty využívají psychologizující introspekce.¹³

Popisný detail nachází nejvýraznější uplatnění právě při líčení fyzického vypětí a diskomfortu sportovních aktivit, jako je tomu např. u reportáže o běžci Emilu Zátopkovi a jeho přípravách na olympijský maraton v Helsinkách, kdy Pavel podrobně rozepisuje možnosti a podoby atletova pohybu.¹⁴ Zejména u textů většího rozsahu se potom tato strategie rozšiřuje i nad rámec vlastních sportovních výkonů a snaží se budovat silnější časoprostorovou vazbu k vnější realitě. Tak je tomu například u pasáže o venkovních trénincích fotbalistů pražské Dukly, kde reportér vyjmenovává i jednotlivé rody stromů na městské periferii:

„Vybíhali ze Strahova až za Bílou horu. Tam utíkali ještě svěží přes košířské vrchy a skály. V oboře u Hvězdy, opuštěné v zimě od Pražanů, našli své království. V přírodní tělocvičně kopců a strání, cestiček, smrků, kaštanů a bříz, v rozmanitém a tichém terénu syrového vzduchu dostávaly nohy sílu a plíce potřebný objem.“ (Pavel, 2014, s. 29)

Citovaná pasáž může doložit, že textům Oty Pavla není cizí realistická poloha vypravěče v objektivní er-formě, poslední ze zmiňovaných realistických markerů, a stejnou vypravěčskou distanc jako v uvedené pasáži *Dukly mezi mrakodrapy* můžeme sledovat i v reportáži *Brankář*, mezi sledovanými texty se nicméně jedná o výjimky. Výrazným rysem sportovní reportáže Oty Pavla je totiž užití exponovaného rétorického

vypravěče splývajícího s autorem, který jako autorita narace promlouvá ke čtenářům a obnovuje dialogičnost textu.

Reportáž Pár kilometrů od Terezína o cyklistovi Ladislavu Hellerovi Pavel uvozuje konstatováním: „Je to smutný příběh, ale jak víte sami, život není pořád radostný a někdo má víc štěstí a někdo víc smůly. Ten chlapec, o které budu teď vyprávět, měl víc smůly“ (Pavel, 1977, s. 144), exponovaný vypravěčský vstup otevírá i reportáž *Prokletý cyklista* o Janu Kubrovi. V *Dukle mezi mrakodrapy* autor-vypravěč reflektuje současně přítomnost mezi fotbalisty i vlastní novinářskou identitu poznámkou: „Najednou slunce svítlo veseleji, než svítí za psacím strojem; vyzul jsem se na hřišti do bosa a tráva vlašila do chodidel“ (Pavel, 2014, s. 70); v textu *Jak to tenkrát běžel Zátopek* se na čas stává i aktérem děje, když olympijskému vítězi pomáhá na stavbě rodinného domu.¹⁵

Závěr

Jak jsme již uvedli, osobní přítomnost u dějů, o kterých se referuje, patří k základním proměnným reportážního žánru. Vyjevená autorita rétorického vypravěče v Pavlových reportážích tak sice na jednu stranu překračuje zmiňované mantinely realistického efektu, současně ale neopouští pozitivistické východisko smyslově popsateľné vnější skutečnosti, čili reportéřské referování o viděném. Očité svědectví novináře, respektive podaná zpráva o něm, zde má ambici fungovat jako verifikační nástroj.

Pavlovy texty – v čele s jeho pojetím vypravěče – nám tak mohou ilustrovat nejen to, jak literární reportáž využívá realistický efekt, ale jak se ho pro potřeby textů deklaratorně nefiktivní povahy pokouší rozšířit. Zatímco literární realismus svou referenční vazbu k realitě zesiluje oslabením rétorického vypravěče (text se v jeho pojetí stává tím objektivnější, oč méně se jeví jako ovládaný a konstruovaný vypravěčem), literární reportáž se svou vazbu k realitě pomocí explicitně přítomného vypravěče naopak pokouší zesílit, protože narativně exponovaný vypravěč-novinář má v textu figurovat jako informovaný svědek, a tedy i garant pravdivosti (znovu připomeňme Pavlův přístup k reportáži jako k „povídce pravdy“).

Pozitivistické východisko smyslově vnímaného a reflektovaného aktuálního světa se zde ale dostává do konfliktu s druhým pozitivistickým

dědictvím reportáže, a sice imperativem neustraní objektivitu. Tím se vyjevuje i paradox mimetických snah, když jako prostředek k pravdivému, objektivizovanému zobrazení skutečnosti má posloužit subjektivita exponovaného vypravěče.

Že mimesis a principy realistického zobrazení představovaly autorskou limitu i pro Otu Pavla, je patrné v případě sledovaných reportáží, a především v širším kontextu jeho tvorby se sportovní tematikou.

Již ve zmiňované reportáži *Prokletý cyklista* autor pracuje s přiznaným fikčním leitmotivem kletby, který používá jako hlavní vysvětlení limitů a neúspěchů ve sportovní kariéře nadějného závodníka Jana Kubra. Princip folklorizující mytologizace pak autor plně rozvinul v portrétní próze *Pohádka o Raškovi* (1974) věnované československému skokanovi na lyžích, jejíž v jádru dokumentaristický charakter po vzoru ohlasových próz hybridizoval prostřednictvím prvků ústní lidové slovesnosti. Třebaže i v tomto textu můžeme nalézat reportážní prvky – a autorovi životopisci akcentují i reportážní přístup ke sběru materiálu (srov. Kaczorowski, 2020) –, po formální stránce je zde již jasně patrný přesun mimo pole žurnalistiky směrem k literární fikci.

Poznámky:

¹ K literární pozici Oty Pavla v kontextu nastupující normalizace více JANOUŠEK, P. (ed.) *Dějiny české literatury 1945–1989. IV., 1969–1989*. Praha: Academia, 2008. K Pavlově životu a tvorbě podrobněji také SVOZIL, Bohumil. *Krajiny života a tvorby Oty Pavla*. Praha: Akropolis, 2003.

² Audiovizuální adaptaci knihy *Jak jsem potkal ryby* natočil v roce 1979 pod titulem *Zlatí úhoři* Karel Kachyňa. Tentýž režisér stojí i za filmovou podobou *Smrti krásných srnců* (1986).

³ K očitému svědectví srov. dále např. BECH-KARLSEN, J. *Být přítom: Reportáž jako žánr a metoda*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.

⁴ Žánrovým specifikům literární reportáže se podrobně věnuje např. KOSTENZER, C. *Die literarische Reportage: Über eine hybride Form zwischen Journalismus und Literatur*. Innsbruck: Studienverlag, 2009. Ve vazbě na polský kontext ji pak rozebírá i BENEŠOVÁ, M., DYBALSKA, R. R.

a ZAKOPALOVÁ, L. *Fenomén: Polská literární reportáž*. Praha: Karolinum, 2016.

⁵ Ke strukturální proměně tisku na konci 19. století podrobněji např. PROKOP, D. *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum, 2005.

⁶ Barthes reportáž přiřazuje k historiografickému diskursu a spolu s technologií fotografie ji ve vazbě ke druhé půli 19. století označuje za techniku s neutuchající potřebou „autentifikovat ‚reálno‘“ (Barthes, 2006, s. 80).

⁷ Spojitosti pozitivismu a objektivitu popisuje např. WARD, S. J. A. Inventing Objectivity. New Philosophical Foundations. In MEYERS, C. (ed.) *Journalism Ethics: A Philosophical Approach*. New York: Oxford University Press, 2010, k objektivitě dále také klasická studie WESTERSTÄHL, J. Objective News Reporting: General Premises. *Communication Research*. 1983.

⁸ Pro základní přehled ZAPF, H. Mimesis. In NÜNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2008. Podrobněji pak např. ZUSKA, V. *Mimesis – fikce - distance: K estetice XX. století*. Praha: Triton, 2002.

⁹ Důraz na pravdivost literatury v tomto postulátu stínuje již zmíněné normativní nároky kladené na reportáž coby reprezentantku mediálního obsahu.

¹⁰ O narativních formách v kontextu české prózy výstižně DOLEŽEL, L. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Pistorius & Olšanská, 2014.

¹¹ Jako ilustrační citace může dále posloužit zachycená vzpomínka fotbalového brankáře Václava Pavlice na zápas s mexickými hráči z reportáže *Dukla mezi mrakodrapy*: „Strašné mordy měl Brazilec Pepe. To je lidičky pohádka, ale jen pro diváky. Nártem dal balón pár centimetrů od země. To nestačíš jít vůbec dolů, natož k tyči! A když postavíme zeď, nepošle to do díry v ní, tak je také chytrý, ale vrchem, a nevíš, kam to jde“ (Pavel, 2014, s. 18).

¹² Text z knihy *Plná bedna šampaňského* původně vyšel časopisecky v srpnu 1965 v Kulturní tvorbě pod názvem *Když ti to nejede*.

¹³ Pavlova reportáž tak mj. přináší vhled do hokejistových reflexí proběhnutých zápasů: „Vítkovice vyhrály a chlapi ze šachet a od pecí poprvé

skandovali: „Mikoláš – Mikoláš...“ Vzpomínal rád na ty chvíle v době, kdy byl pod zemí. Jezdil s lokomotivou, jež nahradila šachetní koníčky, a vozil horníkům prázdné a odvážel plné vozy. Probíral v mysli každý zápas, každou zbytečně puštěnou branku“ (Pavel, 1977, s. 107).

¹⁴ Pavel píše: „Šetřil každým pohybem; jenom občas rychle zacupital anebo se pružně odrazil, zatnul pěsti; zjišťoval, jak reagují nervy a svaly. Pak zkoušel běžet pomalu a sunul nohy lehounce nad trávnickem. Řadil se na startu“ (Pavel, 1977, s. 64).

¹⁵ Reportérův zážitek s odpolednem stráveným na stavbě v pražské Troji současně ilustruje Zátokovu houževnatost a vytrvalost. „Pracoval v ohromném tempu; ve skutečnosti i při práci běhal, nejen pro cement a vodu; jsem reportérem už řadu let, ale nikdy jsem neviděl nikoho tak pracovat. (...) Po dvou hodinách se mně objevovaly mžítka před očima; nepolevoval v tempu. Po třech hodinách, zbrcen potem, se svlékl do naha, vylil na sebe dva kbelíky vody a pokračoval. Musel jsem se posadit, už jsem nestačil“ (Pavel, 1977, s. 39).

Literatura a primární zdroje:

Primární zdroje:

PAVEL, O. *Dukla mezi mrakodrapy*. Praha: Beletris, 2014.

PAVEL, O. *Plná bedna šampaňského*. Praha: Olympia, 1977.

PAVEL, O. *Pohádka o Raškovi*. Praha: Olympia, 1974.

PAVEL, O. *Z korespondence*. Praha: Primus, 1990.

Literatura:

BACHTIN, M. M. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980.

BARTHES, Roland. Efekt reálného. *Aluze*. 2006, roč. 10, č. 3, s. 78–81.

DOLEŽEL, L. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Pistorius & Olšanská, 2014.

BECH-KARLSEN, J. *Být přítom: Reportáž jako žánr a metoda*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.

BENEŠOVÁ, M., DYBALSKA, R. R., ZAKOPALOVÁ, L. *Fenomén: Polská literární reportáž*. Praha: Karolinum, 2016.

FOŘT, B. *Fikční světy české realistické prózy*. Praha: Akropolis, 2014.

HALL, S., EVANS, J., NIXON, S. (eds.) *Representation*. Milton Keynes: The Open University, 2013.

HAMON, P. Co je to popis? In KYLOUŠEK, P. (ed.) *Znak, struktura, vyprávění: Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, 2002, s. 180–207.

HERMAN, D. *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. University of Nebraska Press, 2002.

CHATMAN, S. B. *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008.

JANOUSĚK, P. (ed.) *Dějiny české literatury 1945–1989. IV., 1969–1989*. Praha: Academia, 2008.

KACZOROWSKI, Aleksander. *Ota Pavel: Pod povrchem*. Brno: Host, 2020.

KOTEN, Jiří. Diachronní naratologie a realistická objektivizace vyprávění. *Česká literatura: Časopis pro literární vědu*. 2016, roč. 64, č. 5, s. 731–745.

KOSTENZER, C. *Die literarische Reportage: Über eine hybride Form zwischen Journalismus und Literatur*. Innsbruck: Studienverlag, 2009.

LEVINE, G. L. *The Realistic Imagination: English Fiction from Frankenstein do Lady Chatterly*. Chicago: The University of Chicago Press, 1983.

MOCNÁ, D. Reportáž. In MOCNÁ, D., PETERKA, J. (eds.) *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 568–573.

McQUAIL, D. Úvod do teorie masové komunikace. Praha: Portál, 2002.

MUKAŘOVSKÝ, J. Vývoj Čapkovy prózy. In MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie. 2*. Brno: Host, 2007, s. 399–432.

OSVALDOVÁ, B. Reportáž a reportéři. In OSVALDOVÁ, B. (ed.) *O reportáži, o reportérech*. Praha, Karolinum, 2010, s. 5–18.

PROKOP, D. *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum, 2005.

RECKWITZ, E. Realistický efekt. In NÜNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno, Host, 2008, s. 660–661.

SVOZIL, B. *Krajiny života a tvorby Oty Pavla*. Praha: Akropolis, 2003.

TUREČEK, D. Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – pracovní hypotéza. In TUREČEK, D. (ed.) *České literární romantično: Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2012, s. 265–282.

WARD, S. J. A. Inventing Objectivity. *New Philosophical Foundations* In MEYERS, C. (ed.) *Journalism Ethics: a Philosophical Approach*. New York: Oxford University Press, 2010.

WESTERSTÄHL, Jürgen. Objective News Reporting: General Premises. *Communication Research*. 1983, Vol. 10, Nr. 3, pp. 403–424.

ZAPF, H. Mimesis. In NÜNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2008, s. 515.

ZUSKA, V. *Mimesis – fikce – distance: K estetice XX. století*. Praha: Triton, 2002.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Vratislav Maňák
Univerzita Karlova
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
e-mail: vratislav.manak@fsv.cuni.cz

Postup posuzování kvality dějepisných učebnic prostřednictvím recenzního dotazníku MŠMT používaného pro udělování schvalovacích doložek¹

Monika SUKOVÁ

The procedure of assessing the quality of history textbooks through a review questionnaire of the Ministry of Education, Youth and Sports used for granting approval clauses

Abstract: The aim of the study is to describe the process of assessing the consistency between the Constitution of the Czech Republic and the expected outcomes of the Framework Curriculum for Grammar Schools (Balada, 2021) in the field of history in the context of the requirements that the Ministry of Education, Youth and Sports (hereinafter referred to as MŠMT) has for textbooks according to their review questionnaire, which is used as a basis for the process of granting approval clauses of the MŠMT. The text first describes the procedure for the assessment of textbooks by the Ministry of Education and the conditions it imposes on publishers. Then the authors point out the importance of the review questionnaire, which is the basis for the approval of endorsements by the Ministry of Education, and describe its structure and methods of working with it. The next part of the text deals with the questionnaire itself. Due to the scope of the questionnaire, we have focused only on requirement 1.1 – i.e. compliance with the Constitution and laws of the Czech Republic (in particular equality of gender, race, colour, language, faith and religion). Subsequently, we selected such expected outcomes of

the educational discipline of history that fulfilled this requirement. Finally, we mentioned the specific learning outcomes that textbooks could contain within these expected outcomes. The text was created as one of the outputs of the IGA_PDF_2022_018 Research project Development and transformations of the content of textbooks of social sciences before and after.

Key Words: Expected outputs, Review questionnaire of MŠMT, History textbooks, Approval clause of MŠMT

1 Podmínky MŠMT při udělování schvalovacích doložek

Ve školním prostředí se setkáváme s celou řadou učebních pomůcek – od učebnic, přes cvičebnice, počítače a projekory, pomůcek do tělesné výchovy či k fyzikálním pokusům až po funkční modely katapultu. Ovšem právě první jmenované pomůcky – učebnice – představují velmi důležitou součást edukce. Dle Kalhouse (s. 143, 2009) lze učebnici například „... charakterizovat jako konkretizaci projektu didaktického systému daného vyučovacího předmětu.“

Různé učebnice stejného vyučovacího předmětu se však od sebe navzájem mohou výrazně lišit kvalitou zpracování informací i grafickou podobou, kvantitou předávaných dat či zohledňováním stání pedagogické politiky. Je proto vhodné učebnice vědecky zkoumat a hledat oblasti, které by měli nakladatelé a vydavatelé u svých učebnic dále zlepšovat. I přestože máme již mnoho výzkumů, které učebnice hodnotí, většinou se tyto výzkumy soustředí pouze na vybrané aspekty učebnic a výzkumná data jsou torzovitá. Co tedy učitelé pomůže vybrat tu „nejvhodnější“ učebnici? Při výběru značně závisí „... na cílech vyučovacího předmětu, charakteru vyučovacího předmětu i na charakteru učebnice...“ či na dlouhodobých cílech daného učitele v oblasti rozvoje kompetencí u žáků. (Kalhous, s. 143, 2009). Pro učitele je však v současnosti „nejjednodušší“ si zjistit, zda učebnice má tak zvanou doložku MŠMT.

MŠMT 30. září 2013 vydalo *Sdělení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odjímání*

schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic (dále jen Sdělení) (Fryč, 2013), kde jasně stanovuje postup získání schvalovací doložky a předestírá důvody, proč může být doložka odejmuta.

V tomto dokumentu je stanoveno, že vydavatel učebnice musí prostřednictvím podatelny podat na MŠMT oficiální žádost a předložit další doplňkové dokumenty podle přílohy č. 1 (pozn. autora textu – příloha č. 1 je součástí i této studie pod názvem Příloha č. 1) pro udělení doložky, na základě které je proces schvalování započat. Následně se žádost předá řediteli toho odboru ministerstva, do kterého učebnice tematicky dle rámcového vzdělávacího programu náleží. Tento ředitel se souhlasem náměstka skupiny regionálního školství určí alespoň dva recenzenty. Nejméně jeden z recenzentů je vysokoškolským odborníkem a ostatní jsou pedagogičtí pracovníci ideálně s tematicky blízkou odbornou kvalifikací působící na škole odborného zaměření. Jestliže se posudky dvou recenzentů výrazně odlišují, měl by ředitel rozhodující o udělení doložky vybrat třetího recenzenta. Zároveň u společensky problematických témat může ředitel požádat o stanovisko MŠMT. „Podmínkou pro udělení schvalovací doložky jsou pak dva kladné doporučující recenzní posudky zpracované dle požadavků uvedených v příloze č. 5...“ (pozn. autora textu – příloha č. 5 je součástí i této studie pod názvem Příloha č. 1). Ministerstvo ovšem může některá kritéria v recenzním posudku vypustit, pakliže neodpovídají charakteru učebnice. Ministerstvo má následně povinnost nakladateli tyto recenzní posudky do 90 dnů od doručení žádosti zaslat, popřípadě jej upozornit na odklad dodání posudků. Ředitel řeší případné rozpory mezi recenzenty či možný nesouhlas se stanovisky recenzentů ze strany nakladatele. Jestliže mají recenzenti k učebnici dílčí připomínky, nakladatel text upraví či informuje ministerstvo o jiném způsobu vypořádání se s připomínkami. Následně může být rozhodnuto o udělení či neudělení schvalovací doložky. Ta může být udělena na dobu až šesti let. Nakladatel má také povinnost po vydání učebnice zaslat čtyři její výtisky do 30 dnů na MŠMT odboru, který mu doložku udělil. (Fryč, 2013, s. 2–4).

Dotazník MŠMT

Jak vidíme výše, nejvíce při schvalování doložky závisí na výsledných recenzních posudcích (viz Příloha č. 2). Tyto posudky jsou zveřejněny ve formě vyplněného recenzního dotazníku, který se rozděluje do pěti částí. První zjišťuje Celkový soulad učebnice s obecnými a kurikulárními dokumenty a rámcovými vzdělávacími programy, druhá Odbornou správnost obsahu učebnice, dále se dotazník zaměřuje na Přiměřenost učebnice věku a dosaženým kompetencím žáků, čtvrtá zkoumá Metodické a didaktické zpracování učebnice a do poslední části (Slovní komentář, další odborná vyjádření recenzenta/recenzentky) recenzent podrobně vypíše všechny své připomínky, jež musí nakladatel v textu upravit. Toto rozdělení vychází z podmínek udělení schvalovací doložky, které jsou ve Sdělení také uvedeny (podrobně se jim věnujeme níže).

Při rozboru recenzního dotazníku zjišťujeme, že je založen na kvalitativní metodě dotazování, kde se ve velké míře spoléhá na recenzentovu odbornou znalost tématu, profesní kvalifikaci, na jeho nezaujatost a objektivitu. Dotazník nepracuje s žádnými kvantitativními výzkumnými daty. Autoři studie se domnívají, že takto nastavený proces schvalování doložek přenáší velkou část zodpovědnosti na recenzenty, kteří ovšem mají v některých případech málo relevantních výzkumných podkladů, z kterých mohou při psaní posudků vycházet. Proto jsme se rozhodli především pro potřeby recenzentů rozpracovat část daného dotazníku a pomoci jim tak při posuzování obsahu učebnic. Vzhledem k rozsahu daného dotazníku, jsme se zaměřili pouze na požadavek 1.1 – tedy na Soulad s Ústavou a zákony ČR (zejména rovnost pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství).

2.1 Vymezení zkoumaných pojmů v Ústavě České republiky

V první řadě je stěžejní námi sledovaných šest pojmů nalézt v Ústavě České republiky a zjistit, jakým způsobem k nim zákon přistupuje.

Výše zmíněné pojmy Ústava uvádí v Hlavě první, v Obecném ustanovení – Článek 3: „(1) Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti

k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení.“ (Předsednictvo České národní rady, 1992)

To tedy znamená, že v průběhu celého vzdělávacího procesu musí být dané hodnoty dodržovány a žáci a studenti mají být vedeni k jejich porozumění a akceptování.

2.2 Odborné vymezení zkoumaných pojmů

Po vymezení pojmů v Ústavě České republiky je stěžejní stanovení jejich přesné definice, a proto nahlížíme do etymologických slovníků, odborných a vědeckých prací a do slovníků cizích slov.

Zde jsme zjistili, že slovo **pohlaví** „... užíváme, chceme-li hovořit o základních fyziologických rozdílech mezi muži a ženami, tj. zejména o rozdílech, které se týkají pohlavních orgánů a reprodukčních dispozic“ (Šiklová, 1999, s. 10).

Dále jsme vyčetli informace o **lidských rasách**. „Lidstvo můžeme podle tělesných znaků rozdělit do velkých skupin, jež nazýváme rasy neboli plemena. Antropologové jsou si zároveň vědomi toho, že zkoumají jen fenotypy – to znamená tělesné, viditelné a biologické vlastnosti... (Wolf, s. 7–9). Lidé jsou „bílé“, „žlutohnědé“ nebo „černé“ pleti a mají nejen různou barvu kůže, očí a vlasů, ale mají i velmi rozmanité tvarové tělesné vlastnosti“ (Wolf, s. 33–34).

To tedy souvisí s dalším pojmem a to s **barvou pleti** (tedy barvou kůže), což je jedním ze základních klasifikačních znaků lidských ras. „... Barva v podstatě závisí na množství kožního barviva – pigmentu. Tímto pigmentem je melanin, jedná se o žluto-hnědá zrníčka pigmentu, která se hromadí ve vrstvě kůže a tvoří zde ochranou clonu kryjící vnitřní orgány před slunečním zářením a jinými vnějšími vlivy. Čím více je těchto zrníček, tím je kůže tmavší. Na celkovém odstínu barvy pleti se podílí jednak pigmentové barvivo, ale také i žlučové barvivo, které se do kůže dostává krví. U černochů je toto barvivo trvalou součástí kůže, u bělochů je tomu jen zřídka, projeví se nejčastěji až při některých žlučových chorobách (Wolf, 2000, s. 36–37).

Pochopit musíme i slovo **jazyk**. Atkinson odkazuje na Chromského, který tvrdí, že je „... jazyk mnohaúrovňovým systémem, který dává

do vztahu myšlenky a řeč prostřednictvím slov a větných jednotek“ (Atkinson a kol., 2003, s. 306).

Následně nám zbývají religionistická témata (**víra a náboženství**). Vírou rozumíme „jakýkoli systém myšlení a jednání sdílený skupinou lidí, který poskytuje jednotlivci rámec pro orientaci a předmět uctívání“ (Fromm, 2003, str. 31).

A náboženství tedy chápeme podle Émile Durkheima jako „... jednotný systém víry a praktik vztahujících se k posvátným věcem, to jest k věcem odtahitým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev“ (Durkheim, 2002, s. 55).

Jasně vydefinování pojmů nám následně dává prostor pro další fázi našeho výzkumu, která se přesouvá ke kritice textu RVP pro gymnázia (dále jen RVP G) (Balada, 2021).

2.3 Očekávané výstupy RVP G ve vztahu k požadavku 1.1 recenzního dotazníku

Pro naši studii jsme si vybrali výzkum RVP na gymnáziích. Nyní tedy musíme prostudovat RVP a jeho ideové teze u oblasti Člověk a společnost, které se vztahují k požadavku 1. 1.

Následně vybereme ty očekávané výstupy vzdělávacího oboru dějepis, v rámci kterých by mohly učebnice požadavek 1.1 naplňovat a uvedeme konkrétní příklady učiva, které by mohli zmínit.

MŠMT důraz na dané hodnoty zmínilo při charakteristice vzdělávací oblasti Člověk a společnost (skládá se ze vzdělávacího oboru Občanský a společenskovědní základ, Dějepis a socioekonomická geografie) v Rámcovém vzdělávacím programu. Zde napsali, že toto RVP vede žáky k: „... vnímání sounáležitosti s evropskou kulturou; pochopení civilizačního přínosu různých kultur v závislosti na širších společenských podmínkách; uplatňování tolerantních postojů vůči minoritním skupinám ve společnosti, odhalování rasistických, xenofobních a extremistických názorů a postojů v mezilidském styku,“ dále také k: „... vědomé reflexi vlastního jednání i jednání druhých lidí; respektování různých systémů hodnot a motivací druhých lidí; odhalování předsudků v posuzování

různých lidí, událostí či sociálních jevů a procesů; rozpoznávání negativních stereotypů v nahlížení na roli muže a ženy ve společnosti“ (Balada, 2021, s. 38–39).

Nyní se přesuneme k očekávaným výstupům vzdělávacího oboru dějepis v souvislosti se zkoumanými pojmy. Podle tradiční výstavby obsahu dějepisných učebnic postupujeme až na některé výjimky u čekávaných výstupů od nejstarších dějin po nejnovější.

Úvod do studia historie

Během procesu naplňování očekávaného výstupu „charakterizuje smysl historického poznání a jeho povahu jako poznání neuzavřeného a proměnlivého“ (Balada, 2021, s. 42) by bylo vhodné se rozepsat o proměně přístupu k pohlaví, rase, rozlišování lidí dle různé barvy pleti, vzniku různých jazykových větví jazyků a o fenoménu náboženství a víry a dopady, které tyto pojmy mají na současnost.

Pravěk

„Objasní ve shodě s aktuálními vědeckými poznatky materiální a duchovní život lidské společnosti v jednotlivých vývojových etapách pravěku; charakterizuje pojem archeologická kultura“ (Balada, 2021, s. 42) vybízí vyučující k prvnímu podrobnějšímu rozpracování tématu vzniku různých lidských ras v rámci výuky lidské evoluce a vlivu přírodních podmínek na barvu pleti lidí. Zde je stěžejní zdůraznění rovnosti všech lidských ras bez ohledu na barvu pleti (tedy kůže). V rámci daného výstupu by se žáci v mladší době kamenné (u Homo sapiens) měli dozvědět první informace o polyteistické či animální teologii (seznámení s pojmy víra a náboženství). Žákům se dále vysvětluje, jak výrazný vliv v období pravěku mělo pohlaví člověka na jeho společenské postavení (zejména v etapě matriarchátu a patriarchátu).

„Vysvětlí zásadní zlom ve vývoji lidstva v důsledku cílevědomé zemědělské a řemeslné činnosti“ (Balada, 2021, s. 42) vytváří prostor pro zmínku o migraci lidstva a také o rozrodu jazykových větví způsobených uzavřením skupin lidí v morfologicky oddělených oblastech po světě.

Starověk

Téma křesťanské religionistiky se rozpracovává u výstupu „zdůvodní civilizační přínos vybraných starověkých společenství, antiky a křesťanství jako základních fenoménů, z nichž vyrůstá evropská civilizace“ (Balada, 2021, s. 42). Další náboženství jsou žákům objasňována ve výstupu „objasní židovství (vazbu mezi židovstvím a křesťanstvím) a další neevropské náboženské a kulturní systémy“ (Balada, 2021, s. 42). Zde se zmiňujeme především o judaismu, ale také buddhismu či hinduismu.

Po osvojení výstupu „zdůvodní civilizační přínos vybraných starověkých společenství, antiky a křesťanství jako základních fenoménů, z nichž vyrůstá evropská civilizace“ (Balada, 2021, s. 42) žák chápe pojem demokracie, její kořeny a souvislost se současným politickým režimem a Ústavou a zákony ČR.

Středověk

Poté, co se začnou žáci věnovat tomuto vzdělávacímu okruhu, se blíže ve výstupu „objasní proces christianizace a její vliv na konstituování raně středověkých států v Evropě; vysvětlí podstatu vztahu mezi světskou a církevní mocí v západním i východním kulturním okruhu i projevy vlivu náboženství a církve ve středověké společnosti“ (Balada, 2021, s. 43) seznamují s pojmy víra a náboženství. V rámci tohoto výstupu je vhodné si vymežit pojmy národ, stát, poddaný a vést žáky k rozlišování národního a cizího jazyka. Zároveň se opětovně vracíme ke křesťanské teologii, kterou kvůli výstupu „vymezí specifika islámské oblasti“ (Balada, 2021, s. 43) porovnávat s islámem.

„Charakterizuje základní rysy vývoje na našem území“ (Balada, 2021, s. 43) vybízí učitele k zmínce o nejstarším slovanském jazyce na českém území, tedy o staroslověnštině.

Počátky novověku

Období novověku žáky opětovně směřuje k tříbení názorů na křesťanskou teologii v očekávaném výstupu „popíše základní rysy reformace a protireformace, vysvětlí jejich důsledky pro další evropský i světový vývoj“ (Balada, 2021, s. 43).

„Porozumí důsledkům zámořských objevů, jež vedly k podstatným hospodářským i mocensko-politickým změnám“ (Balada, 2021, s. 43) **žáky poučuje o dobytelských** a kolonizačních tendencích europoidní rasy na úkor negroidní, mongoloidní, australoidní či kapoidní rasy. V této souvislosti se řeší v rámci dějin každodennosti i sociální diskriminace a determinace lidí různé barvy pleti.

Osvícenství, revoluce a idea svobody, modernizace společnosti

Pohlaví, rasa a barva pleti, víra a náboženství jsou obsaženy v očekávaných výstupech „určí a zhodnotí hlavní myšlenky a principy osvícenství, rozpozná jejich uplatnění v revolucích 18. a 19. století“ a „posoudí význam ústavy a nové organizace státu, uvede základní typy parlamentních státních systémů“ (Balada, 2021, s. 43). Po zrušení nevolnictví se totiž začínají jasně vymezovat počátky občanské společnosti. Žáci mohou porovnávat rozdíl v právech a povinnostech občanů v minulosti a v současnosti. Zároveň si uvědomují některé prvky rasismu a sociální determinace u raně moderní společnosti.

K poslednímu zmíněnému v souvislosti s dominancí europoidní rasy se většinou vyučující s žáky opětovně vrací u výstupů „charakterizuje proces modernizace, vysvětlí průběh industrializace a její ekonomické, sociální a politické důsledky, rozpozná její ekologická rizika; určí základní příčiny asymetrického vývoje Evropy a světa v důsledku rozdílného tempa modernizace“ a „vysvětlí expanzivní záměry velmocí v okrajových částech Evropy a v mimoevropském světě, jež byly příčinou četných střetů a konfliktů daného období“ (Balada, 2021, s. 44).

Proces rozvoje národních jazyků v jednotlivých evropských i mimoevropských státech se může řešit ve výstupu „vysvětlí emancipační hnutí národů i jednotlivých společenských vrstev; vymezí místo utváření českého novodobého národa v tomto procesu, včetně jeho specifických rysů“ (Balada, 2021, s. 44).

Moderní doba I – situace v letech 1914–1945

Výstupy „vymezí základní znaky hlavních totalitních ideologií a dovede je srovnat se zásadami demokracie; objasní příčiny a podstatu agresivní politiky a neschopnosti potenciálních obětí jí čelit“, „vysvětlí souvislost

mezi světovou hospodářskou krizí a vyhocením politických problémů, které byly provázány radikalizací pravicových i levicových protidemokratických sil“ a „charakterizuje dvě světové války, dokumentuje sociální, hospodářské a politické důsledky“ (Balada, 2021, s. 44) přímo vybízí k porovnávání různých výše zmíněných pojmů. Především se jedná o otázky přístupu k pohlaví (např. ženy ve válce), rasám (šoa či porajmos), lidem různé barvy pleti a náboženského vyznání (monstrprocesy padesátých let dvacátého století).

Moderní doba II – soudobé dějiny

Feminizaci žen po druhé světové válce je vhodné zmínit v kontextu výstupu „vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi“ (Balada, 2021, s. 45).

Obecné dodržování lidských práv bez rozdílu se názorně komparuje u výstupů „porovná a vysvětlí způsob života a chování v nedemokratických společnostech a v demokraciích“ a „popíše mechanismy a prostředky postupného sjednocování Evropy na demokratických principech, vysvětlí lidská práva v souvislosti s evropskou kulturní tradicí; zná základní instituce sjednocující se Evropy, jejich úlohu a fungování“ (Balada, 2021, s. 45).

Emancipace rozvojových zemí a jejich obyvatel je rozpracována v očekávaném výstupu „objasní hlavní problémy specifické cesty vývoje významných postkoloniálních rozvojových zemí; objasní význam islámské, židovské a některé další neevropské kultury v moderním světě“ (Balada, 2021, s. 45).

„Vymezí základní problémy soudobého světa a možnosti jeho dalšího vývoje“ (Balada, 2021, s. 45) skýtá možnost s žáky opětovně probrat témata spjatá s nerovností pohlaví, lidských ras a různých náboženství v současném světě.

Výše uvedené očekávané přístupy představují výběr autorů, u kterých by požadavek 1.1 bylo možné uplatnit. Je zásadní si ovšem uvědomit, že vydavatelé a nakladatelé nemají předepsáno přesné učivo, které mají do učebnic zanést – učební osnovy se již nepoužívají. Přesto však tradiční

osnovu učiva zachovávají. Promyšlenější práce s očekávanými výstupy by mohla poskytnout kreativnější výběr témat.

Zajímavé také je, že požadavek 1.1 nestanovuje kvantitu naplnění, tedy kolikrát bude učebnice na dodržování daných pojmů odkazovat, ale spíše se rozumí celkové ideové vyznění učebnice (tedy jestli není extrémisticky zatížena).

Závěr

Cílem studie bylo popsat postup posuzování souladu mezi Ústavou České republiky a očekávanými výstupy Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia (Balada, 2021) oboru dějepis v kontextu požadavků, které má Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) na učebnice podle jejich recenzního dotazníku, z něhož vycházejí při procesu udělování schvalovacích doložek MŠMT.

V textu je nejprve přiblížen postup posuzování učebnic ze strany MŠMT a podmínky, které ministerstvo klade na vydavatele. Poté autoři textu poukazují na důležitost recenzního dotazníku, z kterého MŠMT při schvalování doložek vychází, a popisují jeho strukturu a metody práce s ním. V další části textu pracujeme se samotným dotazníkem. Vzhledem k rozsahu daného dotazníku, jsme se zaměřili pouze na požadavek 1.1 – tedy na Soulad s Ústavou a zákony ČR (zejména rovnost pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství). Následně jsme vybírali takové očekávané výstupy vzdělávacího oboru dějepis, které tento požadavek naplňovaly. Nakonec jsme se zmínili o konkrétním učivu, které by v rámci těchto očekávaných výstupů mohly učebnice obsahovat.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia jsme vybrali kvůli nízkému množství dosud zpracovaných studií o výzkumu středoškolských učebnic. Předpokládáme, že budeme podobným způsobem pokračovat i u dalších rámcových vzdělávacích programů a že budou rozpracovány i další požadavky recenzního dotazníku vzhledem k očekávaným výstupům a na ně navázanému učivu v učebnicích.

Tento a další následné texty mohou v budoucnu pomoci autorům a jejich nakladatelstvím při tvorbě nových středoškolským učebnicím, aby odpovídaly současným výzvám školské politiky. Zároveň může být

prospěšný i pro recenzenty MŠMT, kterým může ulehčit práci při posuzování učebnice dle recenzního dotazníku.

Poznámky:

- ¹ Text článku představuje jeden z dílčích výstupů výzkumného projektu IGA_PdF_2022_018 *Vývoj a proměny obsahů učebnic společenských vědních předmětů před rokem 1989 a po něm.*

Literatura:

- ATKINSON, R. L. a kol. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003.
- BALADA, J. a kol. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. [online]. 2021. [vid. 2022-06-20]. Dostupné z: https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2021/09/001_RVP_GYM_uplne_zneni.pdf.
- ŠIKLOVÁ, J. Gender studies a feminismus na univerzitách ve světě a v České republice. In *Společnost žen a mužů z aspektu gender, 1999*, Open Society Fund, pp. 9–19.
- FRYČ, J. *Sdělení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odjímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic*. [online]. 2013. [vid. 2022-06-20]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic>.
- KALHOUS, Z. a kol. *Školní didaktika*. Praha: Portál, 2009.
- FROMM, E. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003.
- ŘEDSEDNICTVO ČESKÉ NÁRODNÍ RADY. *Listina základních práv a svobod*. [online]. 1992. [vid. 2022-06-20]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.
- WOLF, J. *Lidské rasy a rasismus v dějinách a v současnosti: Člověk a jeho svět II*. Praha: Karolinum, 2000.

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Monika Suková

Univerzita Palackého v Olomouci

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

e-mail: sukomo00@upol.cz

RECENZE

MOREE, Dana

Základy interkulturního soužití. Praha: Portál, 2015.

NIRNBERGOVÁ, Veronika

To, že se v běžném životě stále častěji pohybujeme v kulturně heterogenní společnosti, s sebou přináší kulturní obohacení všech zúčastněných, ale současně i potenciální nedorozumění založených právě na odlišnosti daných kultur. S cílem rozšířit si vědomosti v oblasti zvládnutí interkulturního setkání jsem sáhla po knize Dany Moree *Základy interkulturního soužití*, která mě k přečtení přiměla svým názvem. Ten sám o sobě naznačuje zaměření textu na velmi aktuální téma denně diskutované v mnoha oblastech lidské činnosti – ať už ve vzdělávání, cestovní turistice, při obchodních setkáních nebo v souvislosti s imigrací nejen ukrajinských uprchlíků.

Kromě toho, že Mgr. Dana Moree, Dr. vystudovala doktorský program na univerzitě v nizozemském Utrechtu a nyní působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, je též například editorkou portálu pro multikulturní výchovu Czechkid (www.czechkid.cz).¹ Jak sama autorka v poznámce k textu knihy uvádí, portál slouží „jako podpora pro učitele a žáky při zavádění multikulturní výchovy do škol“ (Moree, 2015, s. 120). Z jejího profesního zaměření je zjevná snaha o šíření dobré praxe napříč společností.

Již v úvodu knihy Dana Moree představuje skupinovou činnost metodou divadla utlačovaných. Popisuje dvě divadelní představení, na kterých

pracovala se studenty z odlišných kultur (konkrétně se studenty romskými a neromskými). Nešlo však jen o „pouhé“ nacvičení daných scénářů. Herci se sami podíleli na jejich vzniku, přičemž vycházeli z vlastních zkušeností. S představeními samotnými se dále pracuje – např. diváci dostávají možnost vyjádřit se při intervencích k tomu, jak by se měl hlavní hrdina zachovat jinak atd. (Moree, 2015, s. 158–161). Zřejmě nejvýraznějším aspektem těchto divadelních představení však je, že hercům nejsou přisouzeny jejich role dle barvy pleti, nýbrž si sami, jak popisuje Moree, vytvořili fiktivní svět Majoráků a Minoráků, ve kterém je odlišují výrazné červené a modré paruky. Autorka slibuje, že k celé řadě námětů na intervence se bude v jednotlivých kapitolách vracet (Moree, 2015, s. 14–19). Na základě tohoto příslibu jsem mylně očekávala, že kompletní text knihy bude vystavěn na těchto divadelních představeních (zdá se, že potenciál na to mají). Ačkoliv mé očekávání nebylo naplněno, o příklady ze života není v publikaci nouze.

Od Úvodu až po Dopis místo doslovu jsou čtenáři velmi čtivou formou servírovány bohaté osobní zkušenosti autorky, které jsou též podloženy jednak výzkumy vedenými přímo její osobou nebo jinými odborníky a pak také pestrou škálou odborné (tuzemské i zahraniční) literatury, o kterou se Moree v teoretických základech své práce též opírá. Příkladové situace a dialogy jsou graficky odlišeny kurzívou, a tak je poměrně snadné se k nim i po přečtení doplňujícího (vysvětlujícího) textu vrátit. Ocenění hodné je, že autorka nedává příkladem jen své pozitivní zkušenosti, úspěchy, znalosti a dovednosti, ale popisuje i situace, kdy ona sama, byť v této oblasti odborník, si nevěděla rady, jak danou situaci řešit (Moree, 2015, s. 78, s. 189).

Ač je dvoustránková publikace, jejíž běžnou cenu v obchodech okolo 270 Kč hodnotím po přečtení knihy jako odpovídající, psaná v ich-formě, nejedná se o pouhý autorčin monolog v pravém smyslu slova. Vedle toho, že text mezi řádky nutně vede čtenáře k téměř nepřetržitému zamýšlení se, vyzývá je autorka i zcela explicitně k aktivnímu plnění cvičení, která na několika místech obohacují text a zvyšují pravděpodobnost uvědomění si čteného – např. „vezměte si papír a tužku a zkuste pod sebe napsat devět nebo i více jednoslovných odpovědí na otázku kdo jsem?“ (Moree, 2015, s. 26), „nakreslete si podobnou kopretinu, jakou vidíte na obrázku

a do každého okvětního lístku zkuste namalovat symbol skupiny, do které se cítíte patřit...“ (Moree, 2015, s. 36) apod.

Grafické zpracování knihy může v porovnání s jinými publikacemi působit střídavě, avšak zcela dostatečně. Kromě logického vizuálního odlišení nadpisů a podnadpisů jsou tučně zvýrazněné důležité pojmy. Kurzíva je pak většinou použita k popsání praktického příkladu, jak již bylo zmíněno. Drobná verzálka „C“ v šedém rámečku vždy čtenáře upozorňuje na praktické cvičení, vlastní zamyšlení. Příjemným zpestřením je pak několik diagramů a tabulek. Také provedení knižního přebalu metaforicky vystihuje, co čtenář najde uvnitř. Sedm rukou znázorněných v různých pestrých barvách vyjadřuje polohou prstů různá gesta.

Za impresem (vydavatelským záznamem) je uveden přehledný obsah. Podle něj je text mezi Úvodem a Dopisem místo doslovu členěn do sedmi kapitol a v rámci nich několika podkapitol. Autorka se v nich postupně zabývá tématy 1: Identita aneb kdo jsem, 2: Kultura aneb jak se co dělá, 3: Interkulturní nedorozumění, 4: Interkulturní komunikace aneb jak se domluvit, 5: Interkulturní setkání, 6: Interkulturní soužití a 7: Interkulturní vzdělávání. Na konci každé kapitoly je vyhrazen prostor asi jednostránkovému shrnutí. V závěru publikace je čtenáři nabídnutý přehled literatury, na kterou autorka průběžně odkazuje a rejstřík.

Zcela logicky se text nejprve věnuje identitě – kdo jsem já. Zjistíme, jak obsáhlá odpověď na tuto jednoduše znějící otázku může být. A také jak proměnlivá, ať už u jednoho jedince s postupujícím časem, či u dvou jedinců, a to třeba i stejného etnika či národnosti. V druhé kapitole je čtenáři poodhaleno, jak komplexní je pojem kultura, která souvisí nejen se symboly a rituály, ale též s hodnotami a různými „hlubokými vrstvami kultury“ (Moree, 2015, s. 56).

Kromě podrobného pojednání o identitě a kultuře se autorka dále věnuje komunikaci. Možná nečekaně, avšak zcela na místě, je vedle verbální komunikace několik stran věnováno také komunikaci neverbální. Na to navazují témata týkající se nedorozumění, vnímání, či interkulturní citlivosti. Oceňuji, že publikace vymezila prostor také životu ve vícejazyčném prostředí, dvojjazyčnosti a tlumočení.

V předposlední kapitole autorka objasňuje problematiku vyloučení, resp. integrace a inkluze. Následující kapitola pak navazuje multikulturní

výchovou a také inkluzí v prostředí škol. Představuje různé přístupy pro naplňování cílů této vzdělávací oblasti a zároveň tipy pro učitele i rodiče, jak citlivě a třeba i zábavně seznamovat děti již od předškolního věku s odlišnostmi jedinců ve společnosti.

Zajímavostí je, že v knize nejsou řešeny jen odlišná náboženská vyznání, barvy pleti či dorozumívací jazyky, ale třeba i partnerský vztah česko-holandského páru s ohledem na nemoc dítěte – zatímco v Nizozemsku je dle slov autorky běžné, že děti s rýmou a teplotou do zhruba 37,5 °C chodí do školky a jejich rodiče do práce, v českém prostředí takové dítě zůstává většinou s jedním z rodičů doma (Moree, 2015, s. 88). Jiný příklad (ovlivněný též autorčiným pobytem v Nizozemí) pojednává o v podstatě náhodném setkání s muslimským párem v Česku, společném poklonění se Jezulátku či podání ruky (Moree, 2015, s. 80). Tyto a další příklady pak dodávají čtenáři pocit, že právě nevynucené a spontánní situace jsou důležitou složkou interkulturního soužití, na jehož zvládnutí je žádoucí aktivně se připravovat.

Pokud čtenáři připadá publikace velmi osobní (a při vší odbornosti ji také nechá zasáhnout své nitro), ani samotný závěr nebude působit jinak. Dana Moree promlouvá skrze poslední kapitolu nazvanou Dopis místo doslovu nejen ke svým dětem. Společně s nimi vzpomíná na příhody, kdy se jako matka nějak zachovala a zda to nemělo být jinak. Přestože se jedná o zcela konkrétní osobní příběhy, autorka naznačuje obecné závěry, kterými své děti – a ostatní čtenáře – ponouká ke vhodnému chování. Na posledních řádcích pak vyvozuje jedinou dovednost, kterou by si ona sama vybrala pro zvládnutí podobně složitých situací v interkulturním soužití. S její volbou bude nejspíše každý čtenář jistě souhlasit.

Poznámky:

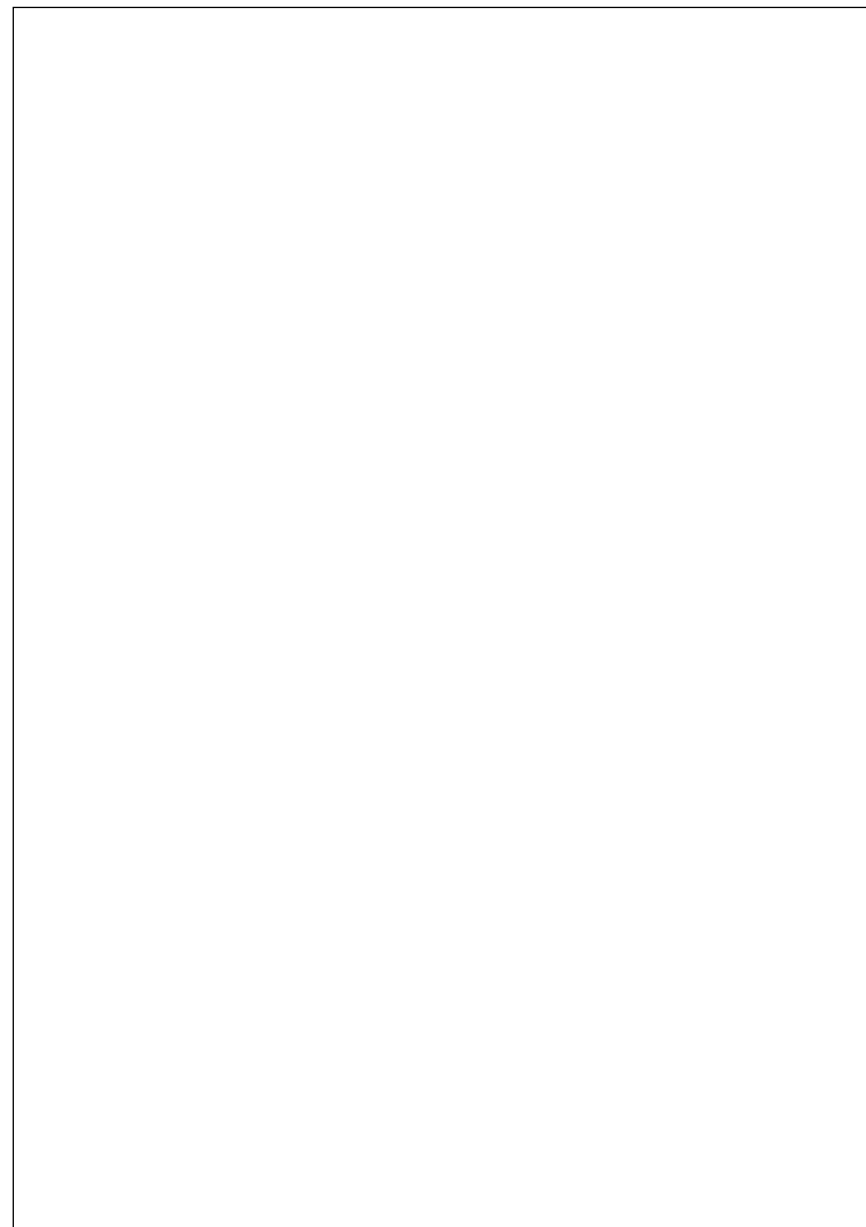
¹ V době čtení knihy a psaní tohoto článku se mi nepodařilo na (v knize) uvedenou webovou stránku připojit. Nicméně přes vyhledávání jsem byla přesměrována na <https://czechkid.fhs.cuni.cz/>, kde je patrně stejný obsah dostupný. Grafické i informativní zpracování webu je jednoduché a přehledné. Žáky zde jistě zaujme deset komplexně vytvořených postav vrstevníků z různých kultur, s odlišným rodinným zázemím, s pestrými

sny i problémy. Teenageři se ich-formou představují čtenářům po kliknutí na jejich kreslené portrétové vyobrazení. Čtenáři s nimi mohou prožívat mnoho situací, např. objednávání v čajovně, posezení u táboráku nebo pobyt na lyžařském výcviku. Pedagogové na webu naleznou desítky témat propojených s reálnými příhodami, které reflektují různé oblasti multikulturní výchovy. Navíc jsou materiály pro pedagogy provázané s příhodami postav teenagerů.

Kontakt na autorku recenze:

Mgr. Veronika Nirnbergová
Katedra výtvarné výchovy
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Umělecké centrum UP
Univerzitní 3–5, 771 00 Olomouc
veronika.nirnbergova01@upol.cz

Poznámky

Poznámky

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for writing notes. It occupies the majority of the left page.

Poznámky

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for writing notes. It occupies the majority of the right page.

Poznámky